

## สรุปลงสาระสำคัญปาฐกถาพิเศษ “ภูมิภาคตะวันออกศึกษา : พลวัตท้องถิ่นในบริบทสังคมร่วมสมัย”

โดย ศาสตราจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

การประชุมวิชาการเวทีวิจัยมนุษย์กับสังคม ๕๔

วันศุกร์ที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔

เรียน ท่านคณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ท่านคณาจารย์  
นิสิต นักศึกษาและผู้มีเกียรติทุกท่าน

ผมรู้สึกมีความยินดีที่ได้รับเชิญมาเป็นองค์ปาฐกในงานสัมมนาประจำปีของมหาวิทยาลัย  
บูรพาครั้งนี้

ตอนแรก ๆ ผมก็รู้สึกแปลกใจเหมือนกัน เพราะว่าการทำงานส่วนใหญ่ของผมนั้นจะเน้น  
การวิจัยอยู่ในภาคเหนือ ตอนแรกก็รู้สึกสงสัยว่า ควรจะมาพูดดีหรือไม่ เพราะว่าจะให้มาพูดเรื่อง  
ของภูมิภาคตะวันออกศึกษา แต่ผมก็นั่งนึก ๆ ดูว่า จริง ๆ แล้วผมเองนั้นก็เคยมีประสบการณ์ใน  
ตอนสมัยเด็ก ๆ อยู่ในภาคตะวันออกอยู่นาน สมัยเด็ก ๆ ก็ตอนอายุประมาณซัก ๖ ขวบ (ปี ๒๕๔๖-  
พ.ศ. ๒๕๐๔) ก็อยู่จังหวัดตราด

เมื่อไม่นานมานี้ ตอนกลับไปเยี่ยมบ้านทำเรือจ้าง ริมแม่น้ำตราด ซึ่งก็เปลี่ยนแปลงไปมาก  
สมัยก่อนนี้แม่น้ำกว้างและลึกมาก เดิมนั้นก็ตื้นเขินไปมาก เพราะว่ามีการทำบ่อพลอยในป่าต้นน้ำ  
และใช้โคลนที่ไหลมาทับถมกันบนฝั่งแม่น้ำมาก จนแคบลงไปเยอะเลย ผมคิดว่าเราก็เคยมี  
ประสบการณ์อยู่ที่นั่นมาก่อนอยู่บ้าง แล้วในช่วงระหว่างปี ๒๕๐๓-๒๕๐๔ ผมก็มาเรียนอยู่ที่โรงเรียน  
อัสสัมชัญศรีราชา แต่จากนั้นมาก็ไม่ค่อยได้มาเยี่ยมเยือน ห่างเหินไปนาน เพราะย้ายไปเรียนอยู่  
หลาย ๆ ที่

ในช่วงปี ๒๕๓๒ ผมก็เคยกลับมาทำวิจัยภาคสนามบ้าง มาศึกษาเกี่ยวข้องกับกลุ่มประมงเล็ก  
ที่ระยอง ผมพยายามกลับไปค้นหาว่ามีรูปภาพถ่ายอยู่บ้างรึเปล่า ก็เจออยู่บ้าง เลยสแกนมา  
ให้ดู ผมเคยได้ไปคุยกับกลุ่มประมงเล็กแถวบ้านเพ จังหวัดระยอง ก็ทำให้พอจะมีความรู้ความ  
เข้าใจเป็นพื้นฐานอยู่บ้าง นอกจากนั้นก็ยังได้กลับไปดูพื้นที่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนที่แหลมสิงห์  
จังหวัดตราดในปี ๒๕๔๐ แต่ที่จริงตอนเด็ก ๆ ผมอยู่แต่ในป่าชายเลน เรื่องป่าชายเลนก็รู้จักดีเลย  
เพราะว่าเด็ก ๆ เรียนอยู่ในกรุงเทพฯ ก็จริง แต่พอกลับบ้านที่ไร่ ทั้งวันก็จะอยู่ในป่า เล่นกับเพื่อน ก็  
เลยคิดว่าพอจะมีอะไรที่จะมาเล่าสู่กันฟังอยู่บ้าง

## ปัญหาทิศทางการพัฒนาจากการปรับโครงสร้างชนบทในบริบทของภูมิภาคศึกษา

ส่วนใหญ่ผมคงจะไม่พูดถึงเรื่องเนื้อหาของพื้นที่โดยตรง ผมจะเน้นเรื่องแนวคิดมากกว่า เรื่องที่ผมตั้งใจจะมาพูดคุยในเช้าวันนี้ก็คือ เรื่องของแนวทางในการศึกษาภูมิภาค แล้วก็ความเข้าใจในเรื่องพลวัตของท้องถิ่นในบริบทของสังคมปัจจุบัน ผมคิดว่า ถ้าเรามองสังคมร่วมสมัยในภาคตะวันออก หรือภาคอื่น ๆ ในสังคมไทยก็คงจะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือปัญหาต่าง ๆ ที่ผ่านมามักจะเกี่ยวข้องกับเรื่องทิศทางการพัฒนา เท่าที่ผมได้มีประสบการณ์ในการศึกษามากกว่า ๓๐ ปี ส่วนใหญ่ผมก็จะเน้นการศึกษาสังคมภาคชนบทในระดับภูมิภาค ซึ่งก็พบว่า ในปัจจุบันประเด็นปัญหาที่สำคัญที่สุดก็คือ เรื่องที่ในภาษาวิชาการเราเรียกว่า การปรับโครงสร้างชนบท (Rural Restructuring)

การปรับโครงสร้างชนบท นี้ไม่ใช่แค่เรื่องของการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการปรับโครงสร้างสังคมทั้งหมด เพราะสังคมชนบทในอดีตจะมีพื้นฐานอยู่บนโครงสร้างที่เรียกว่าระบบเศรษฐกิจฐานที่ดิน หรือฐานทรัพยากร แต่การปรับโครงสร้างในปัจจุบันทำให้ระบบเศรษฐกิจเข้าไปผูกพันอยู่กับระบบเศรษฐกิจฐานทุนค่อนข้างมาก นั่นก็คือว่าระบบตลาดหรือระบบทุนนิยมได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญ ในการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงมากกว่าฐานทรัพยากรหรือฐานที่ดิน ซึ่งที่เคยมีบทบาทสำคัญในอดีต

แต่การเข้ามาของระบบตลาดในปัจจุบันไม่ใช่ตลาดท้องถิ่น เมื่อก่อนอาจเป็นตลาดในท้องถิ่น เดียวนี้กลายเป็นตลาด ที่เรียกว่าตลาดโลก ในระบบที่เรียกว่า ระบบโลกาภิวัตน์มากขึ้น ในระบบโลกาภิวัตน์นี้ ประเด็นที่สำคัญที่สุดที่เราต้องคำนึงถึงก็คือ ระบบตลาดแบบโลกาภิวัตน์หรือตลาดโลกนั้น เขาไม่ได้ขายแค่สินค้า อย่างที่เราคงจะพอลุ้นอยู่บ้างแล้ว สิ่งที่เขาค้าขายกันในโลกปัจจุบัน กลับกลายเป็นการค้าขายสิ่งที่เรียกว่าความหมาย หรือ สัญญะค่อนข้างมาก หมายความว่าตัวสินค้าก็ขาย แต่ในตัวสินค้านั้นยังเพิ่มมูลค่าด้วยการให้ความหมายใส่เพิ่มเติมเข้าไปอีก อย่างเช่นในเวลานี้ เมื่อเราไปบริโภคหรือดื่มกาแฟ เราไม่ใช่ดื่มแค่กาแฟ เรายังต้องดื่มกาแฟยี่ห้อนั้นยี่ห้อนี้ นั่นก็คือการใส่ความหมายเข้าไปเพื่อเพิ่มราคา

ความหมาย หรือ สัญญะที่เพิ่มมูลค่าสินค้าหรือราคานี้ เราเรียกว่าอุดมการณ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมการณ์แบบครอบงำ เพราะเป็นการผลิตสร้างที่เสริมความหมายในเรื่องความทันสมัย การบริโภคผลผลิต หรือการบริโภคในปัจจุบันจึงไม่ใช่เป็นเพียงการผลิตตัวสินค้าล้วน ๆ แต่การผลิตนั้นยังใส่อุดมการณ์ความหมาย ในเรื่องความเป็นสมัยใหม่ หรือ ความทันสมัยเพิ่มเข้าไปอีกด้วย เดียวนี้เราจึงจะเห็นได้ว่า การโฆษณาเกินไม่ได้แต่เท่ ไอ้แบบเท่พวกนี้เป็นความหมายที่เขาใส่เพิ่มเข้าไป ในลักษณะของความทันสมัยบางอย่าง ซึ่งถือเป็นการสร้างความหมายขึ้นมา แต่ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ปรากฏชัดอยู่แล้ว เพราะเป็นการสร้างความหมายขึ้นมาใหม่

การสร้าง ความหมาย ขึ้นมาใหม่ได้ ก็เพราะระบบโลกาภิวัตน์ อย่างที่เราทราบอยู่แล้ว เป็นระบบที่มีการเชื่อมโยงกันด้วยโครงข่ายการสื่อสารอย่างรวดเร็ว และทำในลักษณะที่เขาเรียกว่าเป็น Real Time ซึ่งเป็นการสื่อสารกันสด ๆ และสามารถดูเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ในเวลาเดียวกันทั่วโลก การเคลื่อนไหวของข้อมูลข่าวสารจึงส่งผ่านไปอย่างรวดเร็ว จนทำให้คนเราคิดว่าความหมายต่าง ๆ นั้นเป็นเรื่องจริง ทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องที่สร้างขึ้นมา เรื่องการสร้าง ความหมายนี้ ภาษาธรรมชาติเราเรียกว่า เป็นการตีความขึ้นมา หรือสมมุติขึ้นมา แต่เนื่องจากว่าเราสื่อสารกันได้เร็วมาก คนเราก็เลยเข้าใจ สับสนไปว่าเป็นเรื่องจริง ตรงนี้เองที่เป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาต่าง ๆ ที่ตามมา

เวลานี้สังคมของเรากำลังมีปัญหาในเรื่องนี้กันมาก เรามักนำเอาเรื่องสมมุติไปทึกทักว่า เป็นเรื่องจริง พอเราไปยึดถือว่าเป็นเรื่องจริงเข้า ทั้ง ๆ ที่เราไปทึกทักเอามาจากเรื่องสมมุติ ความเข้าใจความหมายเช่นนั้นจึงหันกลับมาครอบงำเราเอง เพราะเราไปเข้าใจว่าเป็นเรื่องจริง ความเข้าใจทำนองนี้เองเรียกว่าเป็น "วาทกรรม" ภาษาวิชาการเราเรียกว่าเป็น "วาทกรรม" ภาษาอังกฤษว่า "Discourse" วาทกรรมจริง ๆ แล้วก็ คือ การสร้างเรื่องสมมุติขึ้นมาให้เป็นเรื่องจริง แล้วก็ทำให้ คนยอมรับเอามาปฏิบัติ ความหมายที่สร้างขึ้นมานี้แหละ จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในความเข้าใจ ของผู้คนอย่างมาก และหลาย ๆ เรื่องที่สร้างขึ้นมาก็ได้ก่อให้เกิดผลกระทบบางอย่าง ที่เรียกว่าเป็น ความเสี่ยงในชีวิต ในสังคมปัจจุบันนี้ เราพบว่าทิศทางการพัฒนาได้สร้างความเสี่ยงในชีวิตหลาย ๆ อย่าง เช่น ปัญหาเรื่องความเสี่ยงในชีวิตประจำวันด้านมลภาวะของสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็น ผลกระทบจากการพัฒนาที่ไร้ทิศทาง

ผลกระทบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ภัยครอຍ ๆ สูญเสียความเป็นตัวตน คนเราจะค่อย ๆ รู้สึกเหมือนกับว่า ตัวเราไร้ความหมาย เพราะโลกมันใหญ่โต และในขณะเดียวกันก็เกิดการเปลี่ยนแปลงชีวิต โดยเฉพาะการทำงานต่าง ๆ ซึ่งเมื่อก่อนเราจะคุ้นเคยกับคำว่าชาวบ้าน ชาวนา คนงาน คำที่เราเคยเรียกต่าง ๆ เหล่านี้เป็นคำที่เราคุ้นเคย แต่ปัจจุบันนี้ คนเราจะมีลักษณะก้ำกึ่ง ชาวนา ก็ไม่ใช่ คนงานก็ไม่เชิง กล่าวคือทำอะไรหลายอย่าง จนมีลักษณะคาบคอกคาบตอก ลักษณะของสังคมก็เช่นเดียวกัน เมื่อก่อนเรามีชนบท มีเมือง ก็ชัดเจนดี แต่เดี๋ยวนี้ก็มีกึ่งชนบท กึ่งเมือง ไม่รู้ว่าเป็นอะไร บ้านอยู่ชนบทจริง แต่ทำงานในเมืองไป ๆ กลับ ๆ ก็เลยคล้าย ๆ กับว่า ไม่เข้าใจตัวเราเองว่า เราเป็นใคร บางทีก็เรียกกันว่า แรงงานนอกระบบ ทำให้ถูกมองข้ามไป

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการสูญเสียความมีตัวตนเหล่านี้ ก็เลยนำมาสู่การผลักดันที่ ผมเรียกว่า "การเมืองของอัตลักษณ์" หมายความว่า คนเราก็เลยต้องมีการเคลื่อนไหว โดยเฉพาะ คนในท้องถิ่นต่าง ๆ ในการพยายามจะสร้างตัวตนขึ้นใหม่ หรือสร้างอัตลักษณ์ใหม่ หรือพยายาม มาบอกกับตัวเองว่า เราเป็นใครกันแน่ ซึ่งไม่ใช่เน้นบอกอยู่ที่บ้าน แต่ต้องลุกขึ้นมาเรียกร้องตัวเอง ดังจะเห็นได้ว่าหลาย ๆ ครั้งจะปรากฏอยู่ในการเคลื่อนไหวทางการเมือง หรือการเคลื่อนไหวอื่น ๆ ด้วย รวมถึงการเคลื่อนไหวของพวกเสื้อสีต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่ด้วย ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของการเมือง

ของอัตลักษณ์ เพราะว่าเป็นเรื่องของคนที่เริ่มไม่รู้ว่าตัวเองเป็นใคร และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องลุกขึ้นมาเรียกร้องหรือแสดงตัวตนในลักษณะแตกต่างกัน ที่มีความหลากหลายมาก

เท่าที่ผมพูดมานี้ก็คือ เรื่องของทิศทางการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอย่างกว้าง ๆ ที่นี้หากเราย้อนกลับมามองดูในภาคตะวันออกของเรา ภาคตะวันออกสำหรับผมนั้นจะคุ้นเคยอยู่กับชายทะเล แต่ภาคตะวันออกจริง ๆ นั้นไม่ใช่แค่ชายทะเล ยังมีพื้นที่ส่วนใหญ่ รวมทั้งปราจีนบุรี อยุธยาประเทศสระแก้วด้วย พื้นที่ตรงนั้นผมไม่มีรูปภาพ และไม่คุ้นเคย เพราะไม่เคยไป ก็เลยไม่ทราบว่าสภาพเป็นยังไง ผมเคยใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่แถวชายฝั่งทะเล สมัยเรียนอยู่โรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชา เมื่อไหร่เขาไปแข่งบอลลูกเมืองชล แข่งกับโรงเรียนชลราษฎรอำรุง ผมก็มาเชียร์เป็นประจำ ก็คุ้นเคยกับแถว ๆ นี้ดี คุณพ่อผมเคยทำงานประจำอยู่จังหวัดตราด แต่ก็ไม่ได้อยู่มานานแล้ว แล้วเมื่อ ๔-๕ ปีก่อนผมก็เลยพาท่านกลับไปเที่ยวเกาะช้าง และได้ภาพนี้มา เป็นภาพที่คุ้นเคยของคนที่มาเยี่ยมภาคตะวันออก ก็เลยเอามาให้ดูกัน เมื่อเรามองดูภาคตะวันออก เราก็มักจะเห็นชายฝั่งทะเล

แต่พอหันกลับไปมองอีกภาพหนึ่ง เราก็จะเริ่มเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงกำลังมาเร็วมากเลย สมัยผมเรียนหนังสือ แถวนั้นแทบไม่มีอะไรเลย อย่างว่าแต่มาบตาพุดเลย บางแสนก็ยังไม่ทำอะไรเลย พักพิทยาก็ไม่มีบ้านพักหลัง การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเร็วมาก แม้แต่ศรีราชาที่กลายเป็นท่าเรือ ที่ระยองก็มีนิคมอุตสาหกรรม กลายเป็นส่วนหนึ่งของ Eastern Seaboard การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้เข้ามากระทบกับชีวิตของเราอย่างรวดเร็ว ซึ่งก็เป็นเรื่องที่เราคุ้นเคยอยู่ในปัจจุบันนี้ ถ้าเรามองดูการเปลี่ยนแปลงที่นอกจากเรื่องการขยายตัวของอุตสาหกรรมต่าง ๆ แล้ว อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก็เฟื่องฟูมาก ภาพทางซ้ายมือก็เป็นภาพของเมืองพัทยาที่เราคุ้นเคย แต่อีกภาพหนึ่งก็เป็นชาวประมงที่บางเบ้า บนเกาะช้างเมื่อก่อนมีชื่อเสียงมาก เพราะเป็นแหล่งผลิตกะปิ ผมก็ชอบกะปิเกาะช้างมาก เดิมนั้นก็ไม่ค่อยทำกันแล้ว กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวไปแล้ว ถ้าเราลองดูไปรอบ ๆ การเปลี่ยนแปลงก็มีมาก

ครั้งหนึ่งในปี ๒๕๓๒ ผมได้เคยมาทำวิจัยศึกษาเรื่องของประมงชายฝั่ง ก็พบว่ามีการขยายตัวรุกไล่พื้นที่ป่าชายเลน เพราะการทำนาุ้งขยายตัวอย่างมาก ปัจจุบันก็ยังมีมากขึ้นอีก ถ้าเราเดินทางบนถนนมาจากกรุงเทพฯ พอเข้าภาคตะวันออกจะเห็นสวนยางตลอดทาง แม้ภาคตะวันออกจะเคยมีการปลูกยางมาตั้งแต่อดีตแล้ว สมัยก่อนปลูกตั้งแต่จันทบุรี ตราดก็มี ผมก็เห็นมาตั้งแต่สมัยปี ๒๕๐๐ พูด่าง ๆ มีมานานแล้ว เมื่อก่อนไม่เหมือนกับเดี๋ยวนี้ เพราะมีการขยายตัวกว้างขวางใหญ่โตมาก เมื่อก่อนอาจซ่อนตัวอยู่ในสวน ในที่มีดมองกันไม่ค่อยเห็น แต่เดี๋ยวนี้ไปไหนก็เห็นกันเต็มไปหมด นอกจากนั้นแล้วพืชอาหารก็ถูกเปลี่ยนไปเป็นพืชพลังงาน ตอนนี้น้ำมันปาล์มก็ไม่มีขาย เอาไปทำน้ำมันเต็มรถหมด ผลิตได้น้อยลง ทำให้เกิดผลกระทบอย่างมาก ราคาอาหารจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ก็ดีสำหรับชาวสวนที่ได้ราคาสูงขึ้น แต่ผู้บริโภคก็อาจต้องรับภาระหนักขึ้น การค้าขายแดนกับเขมรก็ไม่ได้มีเฉพาะแถวอรัญประเทศ ยังมีที่บ้านหาดเล็กในจังหวัดตราดด้วย

## มิติทางวัฒนธรรมในบริบทและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลง: ตัวช่วยและตัวเชื่อมในการวิจัยท้องถิ่น

ถ้าเราจะมองภาพข้างต้นฉายให้ดูเป็นภาพกว้าง ๆ ทุกคนก็คงจะพอดูคุ้นเคยกันดี แต่เมื่อเราย้อนกลับมาดูให้ถี่อีกครั้ง เราจะพบว่าประเด็นปัญหามากมาย ในการวิจัยพลวัตท้องถิ่นมีประเด็นปัญหาอะไรบางอย่างนั้น ขึ้นอยู่กับว่าเรามองปัญหาอย่างไร ผมคิดว่าในการศึกษาท้องถิ่น เรามักจะเริ่มต้นด้วยการมองในมุมของวัฒนธรรมกันเป็นหลัก แต่การมองในมิติทางวัฒนธรรมนั้น ส่วนใหญ่ก็จะมองวัฒนธรรมในเชิงที่เป็นคุณค่า ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมชาติอะไรต่าง ๆ เดียวนี้เราก่อนข้างจะคลั่งไคล้วัฒนธรรมชาตินิยมกันมาก จนเกิดปัญหาชายแดนในปัจจุบันนี้ อย่างที่เราที่รู้ ๆ กันอยู่ ปัญหาเรื่องชายแดนต่าง ๆ นี้ ก็ล้วนเกิดจากเรื่องของกรมองที่คล้าย ๆ กับการนำเอาเรื่องสมมุติขึ้นมาทักท้วงว่าเป็นเรื่องจริงมากขึ้นนั่นเอง

ในปัจจุบันนี้ คนเราก่อนข้างจะยึดเอาเรื่องสมมุติมาเป็นเรื่องจริง ความคิดทางวัฒนธรรมหลายอย่างเป็นเรื่องสมมุติ เรื่องชายแดนก็สมมุติ แต่เรากลับยึดเอามาเป็นเรื่องจริง ก็ทำให้เราติดกับดักที่ผมเรียกว่า เป็นกับดักของความคิดที่ตายตัว ทั้ง ๆ ที่ความคิดเรื่องรัฐชาตินี้ เมื่อก่อนเราก็ไม่เคยมี รัฐชาติเป็นปรากฏการณ์ของยุคปัจจุบันเมื่อร้อยกว่าปีมานี้เอง เมื่อก่อนเราก็มีแต่เรื่องของชาตินี้ชาตินี้หน้า ชาติที่เป็นชาติไทยนี้เป็นเรื่องปัจจุบันมากเลย ถ้าเทียบกับประวัติศาสตร์ของชาติไทย ๗๐๐ หรือ ๑๐๐๐ ปี เรื่องนี้มีอายุเพียง ๑๐๐ กว่าปีเท่านั้นเอง แต่เรากลับนำเอามาเป็นเรื่องเป็นสาระมากเกินไป

ผมคิดว่าถ้าเป็นอย่างนี้ ความเข้าใจเรื่องของชาติคงจะไม่สามารถทำให้เรากลายเป็นภูมิภาคที่สำคัญ เดียวนี้เรากำลังพูดถึงการเป็นภูมิภาคอาเซียน เพราะเราอยู่คนเดียวไม่ได้ คนยุโรป เขาก็ได้พัฒนาไปเป็น EU กันแล้ว ในโลกปัจจุบัน ประเทศจีน และอินเดีย มีขนาดใหญ่มาก ถ้าเราเอาประเทศไทยมาเทียบกับจีน คงเทียบกันไม่ได้เลย เขาเพียงขยับตัวนิดเดียว พอเศรษฐกิจดีขึ้น แค่เพียงซื้อรถเพิ่มกันนิดหน่อย ยางของเราก็มีราคาพุ่งไปเท่าไหนแล้ว ถ้าเรามองแค่ประเทศเล็ก ๆ ของเราอย่างนี้ เราคงจะอยู่ไม่ได้ในระบบโลกาภิวัตน์

มิติทางวัฒนธรรม จึงไม่ควรจะเป็นการมองแต่เพียงเรื่องของคุณค่า เพราะว่าจริง ๆ แล้ว วัฒนธรรมในบริบทของการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน วัฒนธรรมไม่ใช่เป็นเรื่องของคุณค่าอย่างที่เรารู้เข้าใจหรือเรานึกเอาเอง แต่เป็นสินค้าด้วย เดียวนี้เขาขายสินค้าวัฒนธรรมกันแล้ว หมายถึงว่าเราขายความเป็นท้องถิ่น อย่างภาคตะวันออกของเรา สินค้าวัฒนธรรมก็คือ สินค้าเกี่ยวกับคำว่าความเป็นภูมิภาคที่มีทะเล มีทัศนียภาพสวยงาม หรือขายสวนทุเรียน หรือขายวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่นจึงไม่ได้เป็นแค่เพียงคุณค่า เดียวนี้โลกาภิวัตน์ได้เปลี่ยนให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าด้วย ถ้าเรายึดติดอยู่กับวัฒนธรรมว่าเป็นคุณค่าอย่างเดียว แต่เราไม่เข้าใจอีกด้านหนึ่ง



ซึ่งถูกสร้างขึ้นมาให้กลายเป็นสินค้าแล้ว ก็อาจจะทำให้เราหลงละเมออยู่ในโลกที่ไม่เป็นจริง แต่เราคิดว่าเป็นเรื่องจริง ก็อาจจะทำให้เกิดปัญหาขึ้นได้มาก

ในบริบทของวัฒนธรรมแบบโลกาภิวัตน์ วัฒนธรรมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในหลายรูปแบบ เราไม่ควรจะไปติดอยู่กับแบบใดแบบหนึ่ง แต่ควรจะเข้าใจการเปลี่ยนแปลงอย่างหลากหลาย เพราะจริง ๆ แล้ววัฒนธรรมอาจจะเป็นการประดิษฐ์ความหมายขึ้นมาใหม่ก็ได้ หนังสือภาษาอังกฤษเล่มหนึ่งชื่อ *Invention of Tradition* เสนอความคิดว่าด้วยการประดิษฐ์ประเพณีขึ้นมาใหม่ จากมุมมองที่ว่า วัฒนธรรมเป็นเพียงประดิษฐกรรมมากกว่าเป็นคุณค่าดั้งเดิมเท่านั้น ขณะที่เรามักจะเน้นเรื่องของการกลับไปสู่รากเหง้าดั้งเดิมกันมานาน พอถามถึงเรื่องคนไทย เราก็มักจะถามกันว่า คนไทยมาจากไหน แต่ถ้าเราจะถามคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่ามาจากไหน ยุ่งนะครับ เพราะมาจากไหนหลายที่เหลือเกิน คนภาคนี้มีวัฒนธรรมผสมผสาน ไม่ได้เป็นอะไรที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าเราไม่เข้าใจถึงประดิษฐกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ เราก็จะมีปัญหา ในเวลานี้ประดิษฐกรรมในการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ ก็เพื่อจะส่งเสริมการท่องเที่ยว ตอนนี้ก็เกิดขึ้นกันอย่างมากมาย วัฒนธรรมจึงไม่ใช่เป็นสาระแก่นสารที่แท้จริง แต่เป็นการประดิษฐกรรมสร้างขึ้นมาใหม่ ภายใต้ยุคของข่าวสารค่อนข้างมาก

ลองไปดูการประมงที่บ้านหาดเล็ก เดียวนี้ยังมีการค้าขายผลผลิตจากการประมงอยู่เหมือนกัน แต่ก็มีปัญหามาก ตอนเล็ก ๆ ผมจำได้เลย สำหรับจังหวัดตราดแล้ว ปลาสดจะเค็มตัวโตกว่านี้ซักสามเท่าได้ เดียวนี้ก็เหลือตัวแค่นี้ ผมกลับไปเที่ยวเมื่อ ๔-๕ ปีมาแล้ว กลับเหลือเพียงตัวเล็กเท่านี้เอง ก็ยังดีพอได้กินบ้าง ปลาสดนี่ถือเป็นปลาเค็มอันดับหนึ่งของไทยนะครับ เดียวนี้แทบไม่มีแล้ว เพราะเรือหันไปจับนักท่องเที่ยวกันหมด แล้วเราก็ไปสร้างเสริมวัฒนธรรมการท่องเที่ยว สวนเกาะก็พออยู่ได้ ยังพออึดได้อยู่บ้างปี แต่ส่วนมากแล้ว ไม่ค่อยได้ยึดกันนัก ต้นทุเรียนก็ตัดทิ้งกันไปมาก ผมได้ข่าวว่าต้นมังคุด ต้นทุเรียน ชาวสวนก็ตัดทิ้ง แล้วหันไปปลูกยางกันหมด แต่ก็ยังมีการทำทุเรียนแผ่นขายอยู่ที่เมืองจันทบุรีอยู่บ้าง

ภาพดังกล่าวเป็นภาพที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้ แต่สิ่งที่ผมอยากจะพูดในวันนี้ ที่จริงแล้วก็คือเรื่องของแนวคิดทฤษฎีที่จะช่วยในการวิจัย เพราะการทำวิจัย หรือการจะเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จะมีลักษณะสลับซับซ้อนอย่างมหาศาล เราคงจะเดินดู ๆ เข้าไป แล้วทำวิจัยแบบที่เรียกว่าเก็บข้อมูลอย่างเดียวคงไม่ได้ เพราะการทำวิจัยส่วนใหญ่ เรานึกเอาเองว่า เมื่อไปถึงแล้ว ก็เดิน ๆ เก็บ ๆ เหมือนกับข้อมูลสามารถเก็บได้หรืออย่างไรก็ไม่รู้ ผมก็ไม่เข้าใจเหมือนกัน บางคนบอกว่าเดินไปเก็บข้อมูล แต่ผมจะสอนนักศึกษาอยู่เสมอเลยว่า ข้อมูลไม่ใช่เรื่องที่ คุณจะไปเก็บได้ ไม่ใช่อยู่ดี ๆ ข้อมูลจะเดินมาชนจมูก แล้วคุณก็เก็บเข้ากระเป๋าก็ไปอย่างนี้ คงจะไม่ได้ง่ายอย่างนั้นนะครับ ถ้าทำอย่างนั้น คนก็คงจะวิจัยกันเต็มไปหมดแล้ว

สิ่งที่สำคัญที่สุดในการวิจัย ก็คือเรื่องของการที่จะต้องมีแนวคิดทฤษฎีกันอยู่บ้าง ถ้าพูดแบบนี้ บางคนอาจจะร้องโหยหวนไม่ไหวแล้ว เพราะไม่รู้เรื่องทฤษฎี ที่จริงแล้วแนวคิดทฤษฎีไม่ใช่เรื่องอะไรหนักหนามากมาย ก็คือเรื่องที่ผมเรียกว่าตัวช่วย คือตัวช่วยคิด เราต้องหาตัวช่วยคิดนะครับ ตัวช่วยตัวเดียวกันนี้เอง ก็คือตัวเชื่อมด้วย เพราะการจะเข้าใจอะไรซับซ้อนนั้นจะเข้าใจอย่างแยก ๆ ส่วนกันไม่ได้ คงต้องเอาอันนั้นไปเชื่อมกับตัวนี้ เอาตัวนี้ไปเชื่อมกับตัวนั้น ถึงจะเกิดความหมาย ความเข้าใจขึ้นมาได้ ถ้าหากเราไม่มีแนวคิดทฤษฎี ก็คงจะเป็นไปไม่ได้เลย ที่เราจะไปอธิบายความเชื่อมโยงอะไร แนวคิดทฤษฎีนี้ไม่ได้หมายความว่าต้องมาจากฝรั่งทั้งหมด แนวคิดทฤษฎีในสังคมไทย หรือในสังคมทั่ว ๆ ไปก็มี บางทีเราเรียกว่าเป็นคติ คติความเชื่อ คติความคิด ก็เป็นแนวคิดกับตัวเชื่อมบางอย่างก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน

ในเวลาเราจะไปเก็บข้อมูล ไม่ใช่ว่าอยู่ ๆ เราจะไปเก็บได้นะครับ การจะเก็บได้นั้น เราจะต้องตั้งคำถามเสียก่อน เหมือนอย่างเวลานี้วันนี้เรามามหาวิทยาลัย ถ้าผมจะถามว่าระหว่างเดินทางมาเห็นอะไรข้างทางบ้าง เราก็ตอบไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่เราก็กผ่านข้อมูลข้างทางมาเยอะเลยนะครับ เพราะอะไรหรือ ก็เพราะว่าเราไม่มีตัวช่วยคิด ที่เราจะไปตั้งคำถามกับสิ่งที่เราเดินผ่านมา แต่ถ้าผมถามว่าป้ายโฆษณาข้างทางเข้าท่าไหม เราเริ่มนึกออกเลย เพราะว่าเราได้ตั้งคำถามแล้วว่าป้ายโฆษณาที่ติดอยู่ข้างทางต่าง ๆ นั้นแสดงอะไรไว้บ้าง เราจะเกิดคำถามหรือข้อสงสัยขึ้นมา ถ้าอย่างนี้ก็จะทำให้เราเก็บข้อมูลได้ ข้อมูลจะเก็บได้ จึงต้องมีการตั้งคำถามเสียก่อน การจะตั้งคำถามได้ ก็ต้องมีตัวช่วยคิด ที่จะช่วยให้เราตั้งคำถาม ถ้าไม่มีคำถาม ก็ไม่มีข้อมูล ผมรับรองได้ แล้วจะมีคำถามได้ ก็ต้องมีตัวช่วยคิด ตรงนี้จึงถือเป็นเรื่องสำคัญมากในการวิจัยและการเก็บข้อมูล

ประเด็นที่ผมอยากจะมาพูดคุยในวันนี้ ก็คือผมจะพูดถึงพวกตัวช่วย ตัวเชื่อมเหล่านี้ ที่จะทำให้เราสามารถศึกษาและเข้าใจพลวัตท้องถิ่นในบริบทร่วมสมัยในปัจจุบันนี้ได้ดีขึ้น เพราะว่าโลกปัจจุบันนี้ไม่ใช่โลกที่เราคุ้นเคยอีกแล้ว หากเป็นโลกที่เราต้องมีส่วนร่วมไปกับโลกาภิวัตน์ ระบบตลาดอะไรต่าง ๆ สลับซับซ้อนมาก หลายชั้นหลายเชิง ไม่ใช่ชั้นเดียว ถ้าหากเรามองแต่ท้องถิ่นอย่างเดียว โดยไม่มองอย่างเชื่อมโยง แล้วก็เป็นความเชื่อมโยงที่เราเองไม่เห็น มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า แต่มองผ่านสื่อต่าง ๆ เราก็อาจมองเห็นเป็นภาพลวงตาเท่านั้น ภาพตัดต่อมั่ง ภาพตัดแปะมั่ง อะไรมั่ง ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่จะเข้าใจได้ง่าย ๆ

ดังนั้นการที่เราจะสามารถก้าวทะลุภาพลวงตาเหล่านี้ไปได้ เราคงต้องอาศัยตัวช่วยคิดจำนวนมหาศาลนะครับ เพราะภาพที่เราเห็นต่าง ๆ นั้น อาจเป็นแค่สิ่งที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Tips of the Iceberg แปลว่า ปลายยอดภูเขาน้ำแข็งเล็ก ๆ นั่นเอง การมองเห็นได้อยู่นิดเดียว เราจะสามารถพูดอะไรมาไม่ได้อย่างพอเพียงได้ เพราะสิ่งที่อยู่ใต้น้ำเขาน้ำแข็งนั้นยังมีอีกมาก ถ้าไม่เช่นนั้น เรือโททานิคที่ใหญ่โตมากจะจมได้หรือ เพราะว่ากับตันไม่รู้ใจว่าข้างล่างยังมีอะไรอีก ในงานวิจัยทาง

สังคมศาสตร์ ความเข้าใจเช่นนี้จึงสำคัญอย่างมาก เพราะว่าเราจะต้องเจาะให้ทะลุยอดลงไปให้ถึงก้นบึ้งให้ได้ เพื่อจะรู้หรือเข้าใจความตื้นลึกหนาบางได้อย่างถ่องแท้ การจะเจาะลึกลงไปให้ได้นั้น เราคงจะต้องอาศัยตัวช่วยและตัวเชื่อมต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วอย่างมาก

### พลวัตของท้องถิ่นกับความซับซ้อนของอำนาจในการเมืองของการต่อรองอัตลักษณ์

การสร้างความเป็นท้องถิ่น ในแนวคิดเชิงทฤษฎี ผมคิดว่ามีแนวความคิดเกี่ยวข้องกันอยู่หลายเรื่อง เช่นเรื่องของพลังชุมชน แต่ความคิดเรื่องท้องถิ่นเองที่เราพูดถึง ก็ไม่ใช่เป็นความคิดที่รู้กันอยู่แล้วหรือปรากฏอยู่แล้ว ความเป็นท้องถิ่นก็เป็นการสร้างขึ้นมาจากคนกลุ่มคนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเหล่านั้น แล้วก็ยังมีความคิดเรื่องของสิทธิชุมชนกับความขัดแย้งในการพัฒนา ซึ่งเป็นอีกแนวคิดที่สำคัญ ที่จะทำให้เราเข้าใจพลวัตของท้องถิ่น คงจะเป็นชุมชนก็เป็นการสร้างขึ้นมาจากเหมือนกัน ไม่ใช่ความคิดที่มีอยู่แล้ว

เมื่อก่อนคนเราต่างคนต่างอยู่ ถึงแม้จะมีการเกี่ยวพันอยู่บ้างทางด้านของเครือญาติหรือความผูกพันอะไรต่าง ๆ ก็อาจมีอยู่บ้าง แต่ว่าในโลกปัจจุบันนี้ เนื่องจากคนมาจากหลายที่ ร้อยพ่อพันแม่ ผมไปเยี่ยมชุมชนแถว ๆ นี้ ก็รู้สึกว่าผู้คนแตกต่างกันทั้งนั้น บางทีเรานึกว่าคนในภาคตะวันออก เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จริง ๆ แล้วลองลงไปดูอย่างแค่จังหวัดจันทบุรี ก็จะพบว่ามีคนไม่รู้กี่กลุ่มแล้ว รวมกันอยู่ตั้งแต่คนท้องถิ่น คนญวน คนจีน แล้วก็ยังมีการรวมชาติพันธุ์ย่อย ๆ อีก เช่น ชาวขอม และชาวอะไรต่าง ๆ อีก ไม่ใช่ว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างที่เข้าใจกัน

การรวมกันของคนหลายกลุ่ม ซึ่งแน่นอนว่า อาจจะรวมตัวกันเป็นชุมชนได้ แต่พวกเขาจะต้องสร้างความเข้าใจชุมชนแบบใหม่ขึ้นมา ผมได้พูดไปแล้วว่า สิ่งที่ผ่านมาเขาเรียก ว่าทหกรรมการพัฒนา มีการสร้างความหมายหรืออุดมการณ์ใหม่ ๆ ขึ้นมา ทำให้เขาคิดว่าเป็นความจริงมากเลย แต่หลายอย่างที่เป็นความจริง ส่วนใหญ่ก็อาจจะเป็นอุดมการณ์ครอบงำได้เช่นกัน

แนวคิดสำคัญในการศึกษาท้องถิ่นคือเรื่องของ การเข้าใจเรื่องการเมือง การต่อรอง และการช่วงชิงความหมาย ในระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อยู่ในท้องถิ่น คนแต่ละกลุ่มเขาสร้างความหมายขึ้นมาต่อรอง เพื่อที่จะปรับความสัมพันธ์อย่างไร เพราะว่าทหกรรมการพัฒนาทำให้เกิดการครอบงำ ซึ่งมักจะเกิดมาจากการมองด้านเดียวหรือทิศเดียว ยิ่งเรารับข่าวสารจากภายนอกมากขึ้นเท่าไร ข่าวสารความเข้าใจเหล่านั้นก็จะมาครอบงำเรามากขึ้น กลุ่มผู้คนในท้องถิ่นส่วนใหญ่แล้วที่ต่อสู้กันมา เพื่อที่จะทำให้เกิดพลวัตได้นั้น ก็คือ ความสามารถในการต่อรองและช่วงชิงกับความหมายที่ถูกครอบงำลงมา

ถ้าเราพยายามลองมามองแยกย่อยลงมาอีก เราก็จะเห็นได้ว่าพลังชุมชนหรือการสร้างความเป็นท้องถิ่น ก็คือเรื่องของ การให้ความสำคัญกับผู้ปฏิบัติการในพื้นที่ เราไม่ได้ดูเฉพาะเรื่องพื้นที่ แต่ต้องมองดูผู้คนต่าง ๆ ในพื้นที่ด้วย เมื่อสักครู่ ท่านคณบดีก็พูดถึงผู้ปฏิบัติการหรือนักปฏิบัติการ



อะไรต่าง ๆ ที่จริงเราอาจจะหมายถึงผู้กระทำการในท้องถิ่น อาจจะหมายถึงชาวประมง หรือ อาจจะหมายถึงชาวสวน กลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้คนที่อยู่มาตั้งแต่ในอดีต แต่ปัจจุบันผู้ปฏิบัติการอาจจะไม่ได้หมายถึงเฉพาะกลุ่มคนเดิม ๆ ที่เคยมีอาชีพหลัก ๆ อยู่ในพื้นที่นี้เท่านั้น อาจจะหมายถึงการรวมตัวกันขึ้นมาใหม่ของผู้ที่หลากหลาย เพราะว่าเราต้องมองวัฒนธรรมในเชิงการสร้าง ความหมาย ซึ่งก็อาจจะเกี่ยวข้องกับเรื่องการต่อรองอัตลักษณ์ หมายความว่ากลุ่มคนที่มองไม่เห็น อย่างเช่นในกรณีมาบตาพุด เราเห็นว่ามียุทธศาสตร์บางกลุ่ม ซึ่งมีหลายกลุ่มนะครับ ได้รวมตัวกันขึ้นมาต่อรอง เพื่อให้รู้ว่าพวกเขาคือผู้ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในพื้นที่นั้น

ความสามารถในการต่อรองอัตลักษณ์ จะช่วยเพิ่มศักยภาพในการปรับตัว เพราะเกิดจากการต่อรองประเด็นปัญหาอะไรต่าง ๆ ขึ้นมา แล้วก็นำมาสู่ความเข้าใจว่า ตนเองนั้นมีสิทธิบางอย่างที่จะเอาไปโต้แย้งกับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาเหล่านั้น ที่อาจจะมีความขัดแย้งจากผลกระทบในเชิงลบ เพราะว่าพัฒนานั้น เราอาจจะเรียกได้ว่า แม้จะมีความตั้งใจดีสักปานใดก็ตาม แต่ถ้าการพัฒนานั้นไม่ได้เข้าใจ หรือคนในท้องถิ่นยังไม่ได้มีส่วนร่วมมากเท่าที่ควรแล้ว ก็อาจจะนำมาซึ่ง “ผลกระทบที่ไม่ได้ตั้งใจ” คือไม่มีใครเขาตั้งใจทำให้เกิดความเลวทราม ผมก็เชื่อว่าอย่างนั้น ทุกคนคงจะคิดดีกันทั้งนั้น แต่ที่นี้จากความไม่เข้าใจหรือการไม่ได้มีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น อาจนำมาซึ่งผลกระทบที่ไม่ได้ตั้งใจค่อนข้างมาก แล้วก็เกิดความขัดแย้งขึ้นตามมา

เราจะต้องเข้าใจถึงเรื่องความซับซ้อนของวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมไม่ใช่เรื่องคุณค่า อย่างเดียว ยังรวมถึงเรื่องของความรู้ อุดมการณ์ ภูมิปัญญา แล้วก็เรื่องของอำนาจ อำนาจในที่นี้ หมายความว่า ความสามารถในการนำเอาความรู้ ภูมิปัญญาเหล่านั้นไปใช้ในการปรับตัวเองด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ อาจจะเรียกว่าเป็นเรื่องของสิทธิของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของความสัมพันธ์มากกว่าเรื่องคุณค่า ส่วนใหญ่ก็จะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพราะว่าอย่างที่กล่าวมาแล้ว ถ้าเรามองดูเฉพาะอุดมการณ์ในเชิงคุณค่า เราก็จะมองเห็นเป็นเรื่องอำนาจครอบงำ เราควรจะต้องหันมามองเรื่องสิทธิ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากขึ้น จึงจะทำให้เราสามารถเข้าใจถึงประเด็นสำคัญ ที่เราจะพูดในวันนี้ก็คือ เรื่องพลวัตของท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องในเชิงความสัมพันธ์มากขึ้น แทนที่จะไปมองในเชิงคุณค่าด้านเดียว ตรงนี้หมายถึงวิธีคิดที่จะต้องเข้าใจ เพราะว่าถ้าเรามองวัฒนธรรมในเชิงคุณค่า ค่านิยม และความหมายอะไรต่าง ๆ อย่างเดียว เราอาจจะไม่ได้ให้ความสำคัญกับด้านความสัมพันธ์เท่าที่ควร

ในความเข้าใจของผม มิติวัฒนธรรมจะต้องมองในแง่ที่เป็นความคิดเชิงซ้อน ไม่ใช่ความคิดเชิงเดี่ยว แต่ในสังคมไทย ปัญหาของการคิดที่คุ้นเคยกันก็คือ เรายึดติดอยู่กับความคิดเชิงเดี่ยวมากเกินไป ทั้ง ๆ ที่ทุกอย่างในชีวิตจริงล้วนซ้อนทับกันอยู่ ถ้าเราชอบอันไหน เราจะหยิบยกอันนั้นมาพูดอันเดียวเป็นเชิงเดี่ยว คือทำเรื่องที่ซับซ้อนให้แลดูง่าย เรียกว่าการลดรูป ก็เลยเพี้ยน ตรงนี้เองทำให้เราขาดความเข้าใจ ในชีวิตจริงซับซ้อน และมีหลายเรื่องซ้อนกันอยู่ คน ๆ หนึ่งเป็นได้

อย่างเดียวนะมีหรือครับ เราเป็นนักศึกษา เราเป็นผู้ชาย เป็นผู้หญิง เป็นพ่อเป็นแม่เป็นลูก เป็นพี่สาว คนคนหนึ่งจึงเป็นได้หลายอย่าง มีบทบาทหลายอย่างซ้อนกันอยู่ แต่บทบาทจะเกี่ยวโยงกับความสัมพันธ์ ถ้าเรามองการพัฒนาก็จะไปพันกับเรื่องความขัดแย้งต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ที่อาจจะไม่สอดคล้องกัน ในความสัมพันธ์บางประการที่มีความซับซ้อนนี้ อาจจะสอดคล้องตรงนี้ได้ แต่ตรงอื่นก็อาจจะไม่ได้

เราจะไปมองจุดเดียวก็น่าไม่ได้ ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงต้องมีความเข้าใจในเชิงซ้อน ถ้าเราจะมองตรงนี้ได้ เราต้องมองว่า วัฒนธรรมนั้นมีความหลากหลาย และก็เปลี่ยนแปลงไปได้ตามบริบท บริบทก็หมายถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะวัฒนธรรมไม่ว่าวัฒนธรรมอะไร วัฒนธรรมไหนก็ตามไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวนะครับ เราต้องเข้าไปมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับคนอื่นตลอดเวลา เมื่อเป็นเช่นนั้นเงื่อนไขหรือบริบทที่มาเชื่อมโยงด้วยเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมก็จะปรับตัวไปด้วย และมักจะปรับเปลี่ยนไปในลักษณะที่ไม่ใช่เออออห่อหมกหรือตามกระแสเท่านั้น อาจจะมีการสวนกระแสไปด้วย เขาเรียกว่าจะมีลักษณะย้อนแย้งในตัวเองตลอดเวลา เรื่องนี้ก็เป็นแนวคิดหรือตัวช่วย ที่จะต้องเข้าใจประกอบกันไปด้วย

ถ้าเรามองว่าวัฒนธรรมสิ้นไหลเหมือนน้ำไหลไปเรื่อยอย่างนี้ เราจะไม่สามารถเข้าใจพลวัตวัฒนธรรม เพราะน้ำไหลเหมือนปลาดาย แต่สังคมจะเหมือนปลาเป็นมากกว่า ไม่ใช่ปลาดาย หากสังเกตให้ดี ปลาเป็นจะไม่ว่ายตามน้ำหรือครับ มันต้องว่ายทวนน้ำตลอดเวลา ความย้อนแย้งตรงนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องเข้าใจ มิฉะนั้นแล้วเราก็จะอธิบายพลวัตท้องถิ่นไม่ได้ ตรงนี้ผมกำลังพูดถึงว่า ตัวช่วยคิดหรือวิธีคิดที่เราต้องคิดอย่างไร การเคลื่อนไหวเพื่อจะปรับให้ท้องถิ่นมีพลวัตได้นั้น ก็คือเรื่องของการปรับแก้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แต่ไม่ใช่ว่าอยู่ดี ๆ เราคิดว่าเราจะปรับอะไรก็ปรับได้นะครับ เพราะในโลกของวาทกรรมการพัฒนานั้นจะเกี่ยวข้องการเมืองของวัฒนธรรมด้วย

การเมืองของวัฒนธรรมก็คือการเมืองของการต่อต้านการครอบงำ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเมืองของการสร้างความหมาย เพราะการสร้างความหมายต่าง ๆ ล้วนทำให้เราลงเชื่อว่าเป็นความจริงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การครอบงำเชิงอุดมการณ์หรือบริโภคนิยม ก็คล้าย ๆ กระแสของสื่อต่าง ๆ ที่โหมกระหน่ำทุกวัน เราฟังสื่อและยังเราใช้เครื่องมือการสื่อสารที่รวดเร็วมากขึ้นเท่าไร เราก็จะตกอยู่ภายใต้กระแสเช่นนี้ค่อนข้างมาก ถึงตอนนี้ผมเองก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่มีมือถือของตัวเองเลย เพราะว่าไม่อยากจะตกอยู่ใต้กระแสพวกนี้มากเกินไป ผมพยายามจะมีเท่าที่จะพออยู่ได้ เพราะว่าเวลานี้พวกเราทุกคนก็โดนครอบงำกันอย่างหนักเข้าไปทุกทีแล้วนะครับ ถ้ามีอะไรหลีกเลี่ยงได้บ้างก็ขอหลีกเลี่ยง สิ่งเหล่านี้ก็เลยทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มที่ได้รับผลกระทบ อาจจะต้องพยายามจะนิยามหรือช่วงชิงความหมายอื่น ๆ บ้างไม่ใช่ทำอะไรกันไปตามกระแสไปเสียทั้งหมด

เรื่องบางเรื่อง อย่างเรื่องการอนุรักษ์ เรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องอะไรต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นการนิยามและสร้างความหมายขึ้นมาใหม่ทั้งสิ้น ไม่ใช่เราจะรับเอาความหมายตามนักวิชาการตลอด นักวิชาการส่วนใหญ่ เขามีความรู้ที่มาจากสายวิทยาศาสตร์ เขามักมีความรู้เชิงเทคนิค แต่ชาวบ้านมีความรู้จากประสบการณ์ เขาก็อาจจะบอกว่าที่นักวิชาการว่ามานั้นใช้ไม่ได้ ถ้านักวิชาการบอกว่าเรียบร้อย แต่ปลามันตาย ก็แสดงว่ายังอธิบายไม่ได้ ทุกอย่างไม่ใช่ว่านักวิชาการอธิบายได้ดีหมด เพราะงานวิจัยของเราก็ไม่ใช่ว่าจะพูดเรื่องพวกนี้ได้ทุกอย่าง ประเด็นปัญหาเหล่านี้ไม่ใช่ชาวบ้านไม่ได้เรียนรู้ หรือ จบ ป.๔ เท่านั้นพูดไม่ได้ ก็ทำไมจะพูดไม่ได้ พวกเขาผ่านปัญหามาแล้วตั้งสี่สิบห้าสิบปี มองเห็นอยู่ทุกวัน พวกเขาก็ต้องพูดได้บ้าง ถ้าไม่เปิดให้พูดเลยก็ลำบาก นักวิชาการอาจจะบอกว่าเรื่องที่ชาวบ้านว่ามานั้นไม่ถูกต้อง ก็อาจจะไม่ใช่ทั้งหมด เพราะว่าการวิจัยไม่ได้ลงละเอียดได้ถึงขนาดนั้น หมายถึงการวิจัยทางสายวิทยาศาสตร์อะไรต่าง ๆ นั้นก็ไม่สามารถยืนยันได้ชัดเจน จึงจำเป็นต้องเปิดให้มีการตอบโต้หรือถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์กันบ้างถึงจะเกิดความเข้าใจแบบใหม่ขึ้นได้

ความเข้าใจแบบใหม่ ๆ เหล่านี้จะทำให้เกิดพลวัตท้องถิ่นมากขึ้น หมายความว่า การมีส่วนร่วมในการเข้ามานิยามและสร้างซึ่งความหมายใหม่ ๆ เพราะเราอยู่ในโลกที่มีการสร้างความหมายสำเร็จรูปกันมาก มาจากที่ไหนไม่รู้ แล้วก็มายัดเยียดให้ ท้องถิ่นจะอยู่ไม่ได้จะครับ ถ้าหากว่าเรารับข้อมูลข่าวสารทางเดียว สังคมจำเป็นอยู่ยังที่ก็ต้องมีการเปิดเสรีในการรับข้อมูลข่าวสาร และทำให้ผู้ปฏิบัติการในท้องถิ่นสามารถที่จะสร้างซึ่งความหมายได้มากขึ้น จึงจะเกิดพลวัตของท้องถิ่น หมายความว่าเราจะได้ปรับตัวได้ดีขึ้น มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ภายใต้โลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ไม่ใช่เหมือนกับขอให้เหมือนเดิมกันอยู่เรื่อย ถ้าขอให้เหมือนเดิม ก็ไม่ต้องมานั่งพูดนะครับ เพราะว่าเราไม่อยากจะให้เหมือนเดิม เราถึงต้องพูด ตรงนี้สำคัญมากใช่ไหมครับ ถ้าขอให้เหมือนเดิม ผมก็ไม่ต้องมาพูด เพราะว่าผมไม่รู้จะพูดไปทำไม เหมือนเดิมก็คืออย่างว่า คือไม่ต้องทำอะไร แต่ถ้าเราอยากจะเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น แต่ไม่ใช่ดีขึ้นในลักษณะที่ถูกเขากำหนดลงมา เราจะทำยังไง คงไม่ใช่เรื่องง่ายนะครับ เราคงต้องมีความเข้าใจเรื่องอะไรต่าง ๆ ที่ค่อนข้างมาก

เมื่อเราพูดถึงวัฒนธรรม จริย ๆ แล้วก็คือเรื่องของพื้นที่ของการต่อรอง หรือการเปิดประเด็น พื้นที่ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าเปิดเวทีอย่างเดียว พื้นที่หมายถึงพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ความคิดเรื่องพื้นที่ตรงนี้ก็เป็นตัวช่วยอีกตัวหนึ่งนะครับ ภาษาวิชาการของเราบางทีเราพูดอะไรกัน คนฟังก็ไม่รู้เรื่อง เพราะพื้นที่ในภาษาไทยคำเดียว มีความหมายเหมือนที่ดินหรือเวที หรืออะไรที่คล้าย ๆ กันเป็นเพียงเรื่องเชิงกายภาพอย่างเดียว แต่ในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เวลาเราพูดถึงพื้นที่ เราจะหมายถึงพื้นที่ทางสังคม พื้นที่ทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายความว่ารวมถึงประเด็นถกเถียง ถ้าสังคมเงียบจืด ไม่เถียงอะไรกันเลย ไม่ได้กันเลยนะครับ

ระวังจะมีการครอบงำสูง ยิ่งเปิดพื้นที่ให้มีการเถียงกันมากขึ้นเท่าไร พุดง่าย ๆ ถ้าเราเป็นประชาธิปไตยได้มากขึ้นเท่าไร พลวัตท้องถิ่นก็จะดีขึ้นเท่านั้น คนท้องถิ่นคงอยู่ไม่ได้ ถ้าปล่อยให้ มีแต่เรื่องคุณขอมมา เขาบอกมา เขาสั่งมา

วัฒนธรรมในการเปิดพื้นที่ให้มีการต่อรองจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก ในการที่เราจะอยู่ได้ในโลก ที่มีวาทกรรมการพัฒนาในลักษณะที่ครอบงำสูง ผมได้พยายามนำเสนอแนวคิดเพื่อเป็นตัวช่วย และตัวเชื่อมให้เราเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาอย่างสลับซับซ้อนมาก เราต้องอาศัยแนวความคิด พวกนี้ไปเชื่อม แต่ผมไม่มีเวลาที่จะไปลงในรายละเอียดเพราะว่าอย่างที่บอกแล้วนะครับ ครั้งสุดท้ายที่ผมมาทำวิจัยในภาคตะวันออกนี้ ก็ปี ๒๕๓๒ และเมื่อปี ๒๕๔๐ ก็กลับมาอีกครั้งหนึ่ง ลงมา ทำวิจัยเรื่องผลกระทบจากอุตสาหกรรม แล้วก็ไปดูปัญหาที่ปลวกแดง ลงไปดูเรื่องเกี่ยวกับการแย่งชิง น้ำระหว่างอุตสาหกรรมกับคนในพื้นที่ พบว่ากลุ่มคนที่ปลวกแดงได้ลุกขึ้นมาต่อสู้ ด้วยความ พยายามจะปกป้องแหล่งน้ำของตัวเองอะไรต่าง ๆ ก็ลงไปศึกษาเพียงคร่าว ๆ หลังจากนั้นมาก็ไม่มี ประสบการณ์วิจัยพื้นที่ภาคตะวันออกมากนัก ก็เลยไม่มีรายละเอียดพอที่จะนำมาช่วยขยี้ความ ในเชิงรูปธรรมเท่าที่ควร ก็ขอภัยด้วย

ผมคิดว่า สิ่งที่ผมพูดได้ และพอจะมีความรู้อยู่บ้าง ก็คือเรื่องของแนวทางหรือเราเรียกว่า วิธีการในการศึกษาวิจัย ซึ่งผมคิดว่างานสัมมนาในครั้งนี้ก็มีจุดมุ่งหมายสำคัญ ในการที่จะส่งเสริม ให้นักลาคูร นักศึกษา นิสิตทั้งหลายได้เพิ่มพูนความสามารถในการวิจัยมากขึ้น ผมจึงคิดว่าเรื่อง ของแนวคิด และสิ่งที่จะพูดต่อไป คือเรื่องวิธีวิทยา มีความสำคัญ เพราะว่าการวิจัยโดยส่วนใหญ่ คนมักจะพูดถึงแต่เรื่องของระเบียบวิธี ผมไม่ค่อยชอบคำนี้ เมื่อไหร่เป็นระเบียบวิธี ผมก็งง เพราะมัก เป็นเรื่องเทคนิค เทคนิคนั้นสอนง่าย จับคนให้เข้าอบรม ๒-๓ วันก็พอไปได้แล้ว แต่เรื่องที่สอนกัน ยากก็คือเรื่องของวิธีวิทยา หมายถึงวิธีคิดในการที่จะเชื่อมโยงประเด็นปัญหาต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน ซึ่ง ถือเป็นจุดสำคัญในการวิจัย ในภาษาอังกฤษเขาเรียก Conceptualization หรือ การคิดอย่างเชื่อมโยง งานวิจัยจึงไม่ใช่การพูดถึงแต่ละเรื่อง ๆ แยกจากกันนะครับ ในเวลาเราวิจัย เราอาจจะวิจัยแต่ละ เรื่อง ๆ อาจเก็บสถิติ แล้วนำมาประมวลเป็นตาราง แต่ความเชื่อมโยงระหว่างตารางไม่มี คนก็เลย บอกว่าเหมือนกับวิจัยแล้ว ก็สักแต่ว่าเขียน ๆ ไปให้เสร็จ แล้วก็ไปบอกให้คนอ่านไปวิเคราะห์เอาเอง แล้วกัน ถ้าเป็นงานวิจัยแบบนี้ นอกจากจะไม่ได้ให้อะไรใหม่แล้ว ยังเป็นปัญหาอย่างมาก วงการ วิจัยบ้านเรายังค่อนข้างมีปัญหา เพราะว่าเราวิจัยแบบที่นักวิจัยไม่วิเคราะห์อย่างจริงจัง คือมักนำ เสนอเป็นเชิงการพรรณนาเท่านั้น อาจจะเรียกเป็นวิจัยระดับหนึ่งก็ได้ แต่จะไม่ช่วยให้เกิดองค์ ความรู้ใหม่



## การวิจัยพลวัตท้องถิ่นต้องสร้างความรู้ใหม่เพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลง

เท่าที่ผ่านมาสังคมไทยของเราเปลี่ยนแปลง โดยปราศจากการใช้ความรู้เป็นพื้นฐานกันมานานมาก เรามักปล่อยให้ นักการเมืองก็ดี หรือใครผู้มีอำนาจก็ดียึด แล้วสั่งการตามมามากมาย เมื่อก่อนมีคนมักพูดกันว่า ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ เคยปล่อยให้ นักวิชาการมานั่งพูด ๆ กัน แยกกลับไป พอตื่นขึ้นมาก็บอกเขาอย่างนี้ดีกว่า ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ฟังเลย แล้วบอกเขาแบบนี้ เขาอย่างนี้ แยกทำอย่างนี้ตลอด พูดง่าย ๆ คือ เราคุ้นเคยกับการเปลี่ยนแปลงโดยปราศจากความรู้อย่างสิ้นเชิง ถ้าจะมีความรู้อยู่บ้าง ก็คือการลอกความคิดของคนอื่นเขา กฎหมายของเราลอกมวตลกด ยังไม่เคยเขียนเองเลย พอจะเขียนขึ้นมาเองบ้างนะครับ ก็ผลักดันให้ออกมาขายเย็นแสนเข็ญมาก อย่างเช่น ผมเคยวิจัยเรื่องกฎหมายป่าชุมชน จนป่านนี้ ๑๐ กว่าปีแล้ว ยังไม่รู้ถูกผิดถูกคนอยู่เลย คงไปไม่รอด เพราะเราวิจัยมาไง แต่ไปขัดผลประโยชน์ของคนเต็มไปหมดเลย เพราะว่าอะไร การจัดการป่านี้ สังคมไทยเราใช้การจัดการเชิงเดี่ยวมาโดยตลอด ปล่อยให้กรมกองต่าง ๆ สร้างเป็นอาณาจักรของตัวเอง กรมป่าไม้ก็ดูแลป่าเหมือนกับเป็นของตัวเอง แต่พอป่าหายไปครึ่ง ก็บอกว่าประชากรเพิ่ม โดยไม่รับผิดชอบ

เราคงต้องหันมาจัดการเชิงซ้อนให้มากขึ้น การจัดการเชิงซ้อน ก็เหมือนกับการจัดการให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้นนั่นเอง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก ถ้าสังคมไทยจะพัฒนาไปได้ คงต้องเริ่มจากเรื่องของการจัดการทั้งหลาย โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีความสำคัญมากสำหรับท้องถิ่น สิ่งที่จะทำให้ท้องถิ่นมีพลวัตอยู่ได้ก็คือ ความสามารถในการดูแลทรัพยากรของตนเองให้ได้ ถ้าดูแลไม่ได้ คนอื่นเขาก็แย่งชิงเอาไปหมด ถ้าเช่นนั้นไม่ต้องพูดถึงพลวัต เรื่องเหล่านี้จึงจำเป็นอย่างที่เราจะต้องส่งเสริมความเข้าใจเรื่องวิวิธวิทยา ซึ่งก็ไม่มีข้อยุติ วิวิธวิทยามีข้อถกเถียงเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ค่อนข้างมาก ผมได้พูดพาดพิงไปบ้างแล้ว เราต้องเริ่มจากการปรับความคิดเรื่องมิติทางวัฒนธรรมกันอย่างมหาศาลเลย

ยกตัวอย่างหนังสือที่ผมได้รับรางวัลเรื่อง วิวิธวิทยาการวิจัยในทางวัฒนธรรม ผมก็เขียนอย่างนี้ที่พูดในที่นี้ แต่เท่าที่ผ่านมา พวกเรามักคิดว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เราเข้าใจอยู่แล้ว เข้าใจง่ายทุกคนก็รู้อยู่แล้ว นักวิจัยก็วิจัยกันในเชิงวัฒนธรรมอยู่แล้ว พวกเรามักจะนิยมพูดกันแบบนี้ โดยคิดไปว่าวัฒนธรรมเป็นความเข้าใจอะไร ๆ เหมือนกันไปหมด แท้จริงแล้ววัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เราต้องถกเถียงกันนะครับ ไม่ใช่เรื่องที่เราเข้าใจกันอยู่แล้ว เพราะมีหลายความหมาย หลากหลายความเข้าใจ ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ยุติแล้ว หากยังเป็นเรื่องที่จะต้องถกเถียงกันอยู่ และที่สำคัญที่สุดก็คือว่า ต้องเน้นความหมายในมุมมองของผู้ปฏิบัติการ หมายความว่า แม้ผู้ปฏิบัติการในท้องถิ่นเดียวกันก็ไม่ได้เห็นเหมือนกันทั้งหมดนะครับ คนที่ได้ประโยชน์ในท้องถิ่นก็มี คนที่เสียประโยชน์ก็มี คนที่ถูกกีดกันออกไปก็มี ซึ่งต่างคนต่างก็จะมีมุมมองที่แตกต่างกัน

ในสถานการณ์เช่นนี้ แทนที่เราจะยึดติดอยู่กับหน่วยของพื้นที่ธรรมดา เราควรจะมองดูว่า ผู้ที่ปฏิบัติการต่าง ๆ นั้นมีกลุ่มไหนบ้าง แต่ละกลุ่มเขามีมุมมองที่แตกต่างกันอย่างไร ทำไมเขาถึงแตกต่างกัน แล้วก็ต้องวิเคราะห์ประเด็นปัญหาต่าง ๆ อย่างมีบริบทด้วย คือต้องคำนึงถึงเงื่อนไข ไม่ใช่พูดว่าเขาพูดอย่างนี้ เขาแต่ละคนมาพูดเรียงกันก็ไม่ได้ เราต้องอธิบายว่าในเงื่อนไขไหนเขาถึงเห็นอย่างนี้ ตรงนี้ก็ถือเป็นวิธีวิทยาที่สำคัญ เพราะว่าการวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่ผ่าน ๆ มามักเป็นการวิจัยแบบล่องลอย ก็คือว่ามักไม่ติดดิน แต่ล่องลอย เดียวนี้ คนเราชอบจุดคอมลอย เวลานี้ก็เลยล่องลอยกันใหญ่ จนไม่มีอะไรติดดินซักอย่างหนึ่ง

การวิจัยจะต้องมีบริบท ต้องมีเงื่อนไขที่ติดดิน นั่นคือต้องรู้ว่า ใครอยู่ในเงื่อนไขไหน ถึงว่าอย่างนี้ ตรงนี้ก็เป็นเรื่องวิธีวิทยา ผมคิดว่าคงไม่ใช่เรื่องอะไรที่เหนือกว่าว่าแรง ทุกคนก็เข้าใจอยู่แล้ว แต่ไม่ค่อยปฏิบัติตาม ปัญหาของการวิจัยไม่ใช่ว่าเราไม่รู้ เรารู้แต่ก็ไม่ค่อยทำ เรามักจะเอาง่าย เข้าว่าเยอะมากเลย จนทำให้การวิจัยในสังคมไทย ค่อนข้างหย่อนยาน แล้วเราก็มักจะถูกต่อว่าอยู่เรื่อย ๆ ว่า งานวิจัยสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์หน่อมแน้ม ทำวิจัยกันไป แต่ไม่มีใครเขาฟัง ก็เพราะว่าเราทำตัวเราเองให้หน่อมแน้ม ก็เลยไม่มีพลัง

จริง ๆ แล้วงานวิจัยมีบทบาทสำคัญมาก ในการที่จะผลักดันอะไรบางอย่างในสังคม แต่ถ้าเราปล่อยให้งานวิจัยหน่อมแน้มอยู่อย่างนี้ ก็คงเป็นไปได้ที่จะไปผลักดันอะไร ก็คงเป็นอย่างที่เขาว่า ที่เขาวาก็ไม่ใช่เขาวาผิวนะครับ เพราะเราทำตัวเราเองให้เป็นอย่างนั้น นี่ก็เป็นปัญหาและผมก็คิดว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ เราต้องเพิ่มความสามารถในการทำการวิจัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องวิธีวิทยา และตรงนี้เองถือเป็นเรื่องสำคัญมาก เราต้องเข้าใจมุมมองที่แตกต่างกันของผู้ปฏิบัติการ ภายใต้บริบทต่าง ๆ ที่แตกต่างกันด้วย และต้องหันมาให้ความสำคัญในเรื่องกระบวนการ และความสัมพันธ์ ซึ่งกล่าวถึงไปบ้างแล้วก่อนหน้านี้

เรื่องกระบวนการมีความสำคัญอย่างมาก บางครั้งเรามองอะไรต่าง ๆ เหมือนกับว่าเพิ่งจะเกิด ที่จริงแล้วคงไม่มีอะไรเกิดหรือเพิ่งจะเกิดหรอกครับ ทุกอย่างมักดำรงอยู่เป็นกระบวนการทั้งนั้น คือมีที่มั่วที่ไป ตรงนี้เอง การมองในมิติทางประวัติศาสตร์จึงสำคัญมาก ผมขอแถมหน่อย ผมเองก็มีปริญญาโททางประวัติศาสตร์ เพราะเดี๋ยวนี้เราวิจัยกันเหมือนกับว่า ทุกอย่างเป็นปัจจุบันหมด ผมคิดว่าไม่มีอะไรเป็นปัจจุบัน หากไม่มีที่มา ถ้าเรามองไม่เห็นว่าการบวนการเปลี่ยนผ่านมาอย่างไร ก็คงยากที่เราจะเข้าใจเรื่องราวเหล่านั้นอย่างลึกซึ้ง

ในหนังสือเล่มที่ผมได้รับรางวัลนั้น ก็จะมีประเด็นที่ผมเรียกว่า การทะลุกับดักของคู่ตรงข้าม ก็เป็นเรื่องสำคัญมาก ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Dichotomy (ความคิดคู่ตรงข้าม) คือเรามองอะไรเหมือนเป็นขาวกับดำอยู่เสมอ ก็อาจจะดูง่าย ฟังง่ายดูง่าย แต่ไม่เกิดความเข้าใจ ที่จริงแล้ว บิดเบือนด้วยซ้ำไป ถ้าเราพูดทุกอย่างเป็นเรื่องขาวกับดำ บางทีเราพูดชนบทกับเมือง เราจะมีคำคู่ตรงข้ามเต็มไปหมดเลย รัฐกับชุมชน ราวกับว่ารัฐเหมือนกันหมด ชุมชนเหมือนกันหมด คงไม่ใช่

นะครับ ชุมชนก็ตีกันได้ขัดแย้งกันด้วย รัฐก็ไม่ใช่ว่าจะเออออห่อหมกกันหมด หน่วยงานต่าง หน่วยงานก็ตีกัน อย่างเรื่องป่า ถ้ากรมป่าไม้ก็มักจะเน้นการขับไล่คนออกจากป่า ถ้ามหาดไทย เดียวนี้ก็เป็นที่กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ที่ไหนมีคนก็ปกป้อง ส่วนกรมป่าไม้ ถ้าคนอยู่ในป่าต้องไล่ออก หน่วยงานของรัฐก็ไม่ได้เห็นเหมือนกันหมด เราจะไปบอกว่ารัฐเหมือนกันหมดก็ไม่ได้ จึงไม่มีอะไรขาวกับดำ ถ้าเราติดอยู่กับประเด็นขาวกับดำก็ไม่ต้องวิจัย เรื่องเช่นนั้น เป็นเพียงความเชื่อของแต่ละคน ผมก็แก้ไขอะไรไม่ได้ เรื่องความเชื่อนี้แก้ไขยาก

ถ้าเราจะวิจัย เราต้องไม่ยึดติดอยู่กับความเชื่อ แต่ต้องเปิดใจเพื่อรับฟังข้อมูลใหม่ครับ แล้วเราก็ต้องมองข้อมูลที่ไม่ใช่ติดอยู่กับคู่ตรงข้าม ก็คือ ไม่ใช่ชนบท ไม่ใช่เมือง เดียวนี้ชีวิตจริงคง ไม่ใช่แค่ชนบท ไม่ใช่แค่เมืองอีกแล้ว แต่อยู่ตรงระหว่างกลาง พุดง่าย ๆ พื้นที่ระหว่างกลางนี้เป็น เรื่องซับซ้อนมหาศาล งานวิจัยของเราจะต้องสนใจพื้นที่ตรงกลาง ๆ ว่าซับซ้อนอย่างไร ทั้งนี้ พลวัตของท้องถิ่นจะเป็นไปได้ไหน จึงขึ้นอยู่กับความสามารถในการเสริมพลังของความซับซ้อนนี้ ด้วยการเติมพลังให้กับความซับซ้อน ซึ่งเป็นพลังที่สำคัญ เพราะปัจจุบันเราไม่ได้พูดถึงพลังแบบ Energy เท่านั้นนะครับ แต่เรากำลังพูดถึงพลัง ที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Synergy ด้วย ซึ่งหมายถึง พลังของการผนึกตัวกัน การผนึกรวมที่สามารถหลอมรวมความซับซ้อนเหล่านั้นให้เกิดพลังได้ พลัง ตรงนี้ก็คือพลวัตของท้องถิ่นนั่นเอง ดังนั้นมาถึงจุดนี้ ถ้าถามว่าจะวิจัยพลวัตของท้องถิ่นไปทำไม ก็ คงจะตอบได้แล้วว่า ก็เพื่อจะได้สร้างความรู้ใหม่ให้เกิดพลัง ในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงไปตาม ความต้องการของท้องถิ่นเอง

### ท้องถิ่นจะมีพลวัตได้อย่างไรในบริบทสังคมร่วมสมัย

ในเรื่องพลวัตของท้องถิ่นนี้ ถ้าเราพูดถึงท้องถิ่นเป็นเพียงเรื่องของพื้นที่ ก็คงจะไร้ความหมาย เพราะพลวัตของท้องถิ่นหมายถึงการเคลื่อนไหวของผู้คนในท้องถิ่น ท้องถิ่นจะมีพลวัตได้อย่างไร ท้องถิ่นก็จะต้องมีการเคลื่อนไหวทางสังคม การเคลื่อนไหวนี้ไม่ได้หมายถึงการเดินทางเท่านั้น ถ้าถือเป็นเพียงแนวทางหนึ่งก็คงพอไปได้ เพราะการเดินทางนั้นไม่ใช่เดินเฉย ๆ แต่เดินเพื่อที่จะ เปลี่ยนความหมายบางอย่างต่อรองหรือปรับเปลี่ยนความหมายบางอย่าง ในเรื่องที่เป็นปัญหาอยู่ใน บริบทที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น หรือตามที่ผมกล่าวไปเมื่อสักครู่ เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิง อำนาจ เพราะในความเป็นจริงใด ๆ บางทีแล้ว เราจะมองไม่เห็นคนที่ได้รับผลกระทบ เรา เรียกว่ามองไม่เห็นคนอยู่ในสายตา ถ้าจะพูดกันในแบบของภาษากาลังภายใน

พลวัตท้องถิ่นในที่นี้จึงหมายถึง การพยายามทำให้คนที่ไม่อยู่ในสายตาให้มาอยู่ในสายตา ด้วยการเคลื่อนไหวเพื่อแสดงอัตลักษณ์ว่าพวกเขาเป็นใครบ้าง ซึ่งอาจจะไม่ใช่กลุ่มเดียวกันหมด หรือไม่ใช่มีลักษณะเหมือนกันหมด หรือที่เราเรียกว่าลักษณะแบบกลมกลืนกันหมด การศึกษา พลวัตต้องเปลี่ยนจากการเน้นความกลมกลืน มาสู่ความซับซ้อนให้มากขึ้น เพราะว่าคนในสังคม

ท้องถิ่นไม่ใช่จะเหมือนกันหมด บางคนยังต่างกันอยู่ ยังเถียงกันอยู่ ถ้าคนในท้องถิ่นไม่เถียงกันเอง ก็ไปเถียงกับคนข้างนอกไม่ได้ เพราะเขาก็จะตีขลุมว่าคนในท้องถิ่นก็เป็นอย่างนี้ทั้งหมด ซึ่งอาจจะไม่จริง คนในท้องถิ่นก็จะต้องถกเถียงกันเองด้วย เพื่อก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมมากขึ้น แล้วพลวัตท้องถิ่นส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดการทรัพยากร หมายความว่าท้องถิ่นที่อยู่ได้ในวันนี้จะมีเขาหนึ่งต้องยึดติดอยู่กับทรัพยากร ทรัพยากรชายฝั่ง ทรัพยากรประมง ทรัพยากรป่าไม้ ที่สำคัญที่สุดทรัพยากรสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งหมายถึงอากาศที่หายใจ ซึ่งมักไม่ค่อยดีใช้ไหมครับ ความเสี่ยงต่าง ๆ หรือที่เราเรียกว่าเป็นมลภาวะทั้งหลาย ก็มักเป็นอะไรที่เป็นปัญหาอย่างมากเลย ที่มีผลกระทบต่อท้องถิ่น

พลวัตท้องถิ่นจึงยังเกี่ยวข้องกับการปรับคุณภาพชีวิตตัวเองด้วย ไม่ใช่จะอยู่อย่างเดิมเท่านั้น ในปัจจุบันนี้เท่าที่ผมเคยศึกษาจะเห็นได้เลยว่า ท้องถิ่นจะให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตค่อนข้างมาก ในเวลานี้ถ้าท้องถิ่นจะไปสู้กับเศรษฐกิจตรง ๆ เขาอาจจะสู้ไม่ค่อยได้ จะให้เศรษฐกิจดียังไงก็ตาม ก็อาจจะยังมีความเสี่ยงค่อนข้างสูง เราจะเห็นพลวัตของคนในท้องถิ่นได้ผ่านการปรับคุณภาพชีวิตมากกว่าด้านเศรษฐกิจ เพราะเศรษฐกิจมีความเสี่ยง บางทีชาวบ้านทำงานในด้านเศรษฐกิจ เขาบอกว่าเศรษฐกิจเหมือนกับเล่นหวย คือมีความเสี่ยงพอ ๆ กัน ตรงนี้เขาจึงสู้ไม่ค่อยได้ แต่ที่พอสู้ได้อย่างน้อยสุด ถ้าเกิดได้กำไรมาบ้าง ก็คือการนำมาปรับปรุงคุณภาพชีวิต

การเอาเงินไปปรับปรุงคุณภาพชีวิตตรงนี้ไม่ได้หมายความว่าซื้อเครื่องอุปโภคบริโภค หรือซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้ามาใส่บ้านอย่างเดียวนะครับ หรือว่าปรับปรุงบ้านให้ดีขึ้นอย่างเดียว แต่ยังหมายถึงการลงทุนในการศึกษากับลูกหลานมากขึ้นด้วย เวลานี้จะพบเลยว่าคนในภาคชนบท ในท้องถิ่นต่าง ๆ นะครับลงทุนมากเลย ผมเห็นหลายที่บางทีเงินไม่มี ยังกู้เขามาส่งลูกเรียนอีก เมื่อก่อนเรามักจะมองคนในท้องถิ่นว่าเห็นแต่ประโยชน์เฉพาะหน้า เขาให้เงินห้าร้อยบาทก็ลงคะแนนเสียงให้เขาแล้ว ในลักษณะดูถูกชาวบ้านว่าเห็นแต่ผลประโยชน์เฉพาะหน้า แล้วถ้าเมื่อเรื่องการศึกษาละ คงไม่ใช่เรื่องเฉพาะหน้าเลย แต่เป็นเรื่องระยะยาว คนท้องถิ่นจึงไม่ใช่เห็นแต่ประโยชน์เฉพาะหน้าอย่างเดียว เขายังเห็นเรื่องการศึกษาเล่าเรียนสำคัญ เพราะเป็นเรื่องของคุณภาพชีวิต ตรงนี้เราต้องเข้าใจ ไม่เช่นนั้นแล้ว เราก็จะมองแบบคล้าย ๆ กับว่าดีข้าง ๆ คู ๆ ไปเรื่อย ถ้าเป็นแบบนี้ก็อาจจะทำให้เราไม่เข้าใจการเปลี่ยนแปลง

ข้อถกเถียงในประเด็นนี้ ผมไม่ได้ข้อมูลมาจากภาคตะวันออก แต่ได้มาจากการที่ผมไปลงศึกษาพื้นที่ที่ภาคอีสานตอนล่าง ซึ่งตอนนั้นกำลังมีกระแสการปลูกยางมหาศาลเลย โดยเฉพาะจังหวัดศรีสะเกษ ที่ผมไปลงพื้นที่มา ผมไม่ได้ไปลงวิจัยเองโดยตรง เพราะมีนักศึกษาเกียรตินิยมหรืออาจารย์ที่ภาคอีสานเขาลงพื้นที่อยู่ แล้วเขาก็อาจจะคล้าย ๆ กับว่า ยังไม่ค่อยเชี่ยวชาญนัก พวกเขาส่วนใหญ่เป็นลูกศิษย์ของผม เขาก็ขอให้อาจารย์มาช่วยดู ผมก็เลยตามลงไปดูพื้นที่ด้วย เมื่อผมลงไป



เยี่ยมเยียนเขาในพื้นที่ ก็ได้เรียนรู้พร้อม ๆ กัน ก็เลยเอามาเล่าสู่กันฟัง ตรงนี้เป็นเรื่องสำคัญ ตอนที่เราพบเลยว่า เวลาเราขายยางดี ก็ปรากฏว่าชาวบ้านเขาไม่ได้ลงทุนทำสวนยางอะไรมากขึ้น แต่ว่านำเงินรายได้ที่มากขึ้นไปปรับปรุงคุณภาพชีวิต ส่งลูกเรียนหนังสือมากขึ้น ทั้งเรียนในจังหวัด และส่งเข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ ซึ่งแสดงว่าชาวบ้านมีความเคลื่อนไหวในเรื่องของการมองภาพระยะยาวมากขึ้น

พลวัตท้องถิ่นเกี่ยวข้องอยู่กับพลังการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ หรือผู้ปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ ฉะนั้นท้องถิ่นที่มีการเคลื่อนไหวนี้แสดงว่ามีความเป็นชุมชน แต่ชุมชนในปัจจุบันมักเป็นชุมชนเปลี่ยนผ่าน ไม่ใช่มีแต่ชุมชนดั้งเดิม ถ้าเราจะมองท้องถิ่นในลักษณะชุมชนดั้งเดิมกันตะปัดตะบันคงจะเป็นไปไม่ได้ เพราะท้องถิ่นเกือบทุกแห่ง เดียวนี้มักจะเป็นชุมชนเปลี่ยนผ่านกันทั้งนั้น ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบททั้งสารพัด เมื่อก่อนเวลาเรามองชนบทก็คือเกษตร ไม่ก็ประมง แต่เวลานี้จะพูดถึงชนบทอย่างนั้นไม่ค่อยจะได้แล้วเวลานี้ เพราะจำอุตสาหกรรม หัตถกรรม การท่องเที่ยว การท่องเที่ยวก็เป็นอุตสาหกรรม ล้วนลงมาอยู่ในชุมชนเหมือนกัน ฉะนั้นการมองชุมชนจึงไม่ใช่จะว่ากันได้ง่าย ๆ ถ้ามองอย่างนั้นก็ไม่ได้อรรถาธิบายให้ลำบาก

เมื่อก่อนเราพยายามทำให้ภาคเกษตรกรรมหนุนภาคอุตสาหกรรม โดยพยายามทำให้ภาคเกษตรกรรมรับเงินน้อย ด้วยการตรึงให้สินค้าภาคเกษตรราคาต่ำ เพื่อไปสนับสนุนภาคอุตสาหกรรม ช่วยให้ค่าจ้างแรงงานภาคอุตสาหกรรมไม่ต้องสูง เพราะค่าจ้างส่วนใหญ่จะนำมาใช้ซื้อข้าวกิน ก็เลยพยายามกดราคาข้าวให้ถูก การทำให้ราคาข้าวถูกก็เป็นกลยุทธ์อย่างหนึ่ง ในการอุดหนุนภาคอุตสาหกรรมนั่นเอง เมื่อก่อนเราคิดกันอย่างนั้น แต่เดี๋ยวนี้ไม่ใช่แล้วครับ เดียวนี้เกษตรกรกรมอยู่ได้ เพราะคนในภาคการเกษตรไปรับจ้างนอกภาคการเกษตร เอาเงินมาลงทุนภาคเกษตรกรรม มันกลับตาลปัตร พุดง่าย ๆ คือภาคเกษตรกรรมปัจจุบันอยู่แทบไม่ได้ ถ้าหากไม่ได้พึ่งพารายได้จากนอกภาคเกษตรกรรม เพราะโดยภาพรวมแล้วภาคเกษตรกรรมของเราหดตัวมหาศาล เมื่อเปรียบเทียบภาพรวมต่อรายได้ประชาชาติแล้วจะเหลือสัดส่วนอยู่เพียง ๑๐ เปอร์เซ็นต์เท่านั้นเอง ถึงแม้จะมีคนยังอยู่ในภาคเกษตรกรรมอยู่ประมาณ ๕๐ กว่าเปอร์เซ็นต์ แต่ว่ารายได้ประชาชาติที่มาจากภาคเกษตรกรรมเหลือแค่ ๑๐ เปอร์เซ็นต์ ก็หมายความว่า ภาคเกษตรกรรมผลิตความมั่งคั่งให้แก่ชาติแค่ ๑๐ เปอร์เซ็นต์เท่านั้นเอง แต่ไม่ได้หมายความว่าภาคเกษตรกรรมไม่มีความสำคัญนะครับ ยังมีความสำคัญในแง่ยังชีพในแง่การมีชีวิตอยู่ แม้ว่าอาจจะไม่สำคัญมากนักในทางเศรษฐกิจภาพรวมทั้งประเทศ

แต่การเอาเรื่องเศรษฐกิจมาพูดอย่างเดียว โดยไม่เหลียวมองดูภาคเกษตรกรรมเลยคงไม่ได้ เรื่องนี้ผมก็ไม่อยากมาพูดมาก ผมขอพูดไว้เพียงว่า หากไม่มีฉัน คุณก็อยู่ไม่ได้ ซึ่งแสดงว่าการเกษตรเป็นเรื่องสำคัญ แต่เอาเศรษฐกิจมาวัดไม่ได้ แต่คนเราเวลานี้ เวลาพูดอะไรมักจะเอา

เศรษฐกิจเป็นตัววัดหมดเลย ไม่ว่าเรื่องอะไรเอาเศรษฐกิจมาวัดหมด คนเราใช้ว่าเศรษฐกิจจะวัดได้หมดเมื่อไหร่ อยู่ไม่ได้แน่ครับ ถ้าไม่มีการเกษตร ผมคิดว่าอย่าเอาเรื่องเศรษฐกิจอย่างเดียวมาวัด แต่เรื่องของความซับซ้อนต่างหาก ที่เราต้องเข้าใจ ประเด็นเหล่านี้จึงสำคัญมาก

ผลกระทบจากการพัฒนาจึงทำให้คนกลายเป็นชายขอบ ด้วยการถูกกีดกันออกจากกรรมมีส่วนร่วมต่าง ๆ มากมายมหาศาล ฉะนั้นท้องถิ่นจะพยายามเคลื่อนไหวในเรื่องเหล่านี้ นั่นคือ การเคลื่อนไหวมีความหลากหลาย และเป็นการสิ้นเปลืองเปลี่ยนแปลงของแต่ละชุมชน และชุมชนในปัจจุบันนี้ที่สำคัญก็คือ มีลักษณะไร้พรมแดน ภาคตะวันออกนี้ก็อาจจะมียุ้งบ้าง ที่ว่าจะมีคนงานจากภายนอกประเทศ ที่เราเรียกว่าคนงานต่างด้าว ปกติผมไม่ค่อยชอบคำว่าต่างด้าวเท่าไร เพราะถ้าไม่มีพรมแดนเสียอย่างหนึ่ง ก็คงไม่มีต่างด้าว มีแค่คนพลัดถิ่น คือคนอยู่เปลี่ยนที่ไป เวลานี้ผมอยู่เชียงใหม่พอออกมานอกบ้าน ผมไม่รู้ว่าคุณพูดภาษาอะไรกัน ภาษาชาวเขาก็มีภาษาพม่า ภาษาไทยใหญ่ หลายภาษา คนเดียวที่ไร้พรมแดน แต่ไม่ได้แปลว่าเรื่องนี้เป็นปัญหา เราต้องการเขานะครับ แต่เราส่วนมากชอบเกลียดตัวกันไว้ ปัญหาเป็นอย่างนี้มากกว่า คือเราไม่ชอบ แต่ก็ต้องการเขา ก็เลยทำให้ความเข้าใจพลัดท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ค่อนข้างจะผิดเพี้ยนไป เพราะว่าเราติดอยู่กับเรื่องลัทธิที่ไม่เป็นเรื่องจริงอย่างที่บอกแล้วนะครับ แต่เรื่องจริงไม่ค่อยเอามาพูดกัน ก็เลยทำให้การวิจัยของเราไม่ค่อยได้สาระอะไร ที่จะเป็นประโยชน์ในเชิงการผลักดันนโยบายมากนัก

ที่จริงแล้วในเชิงนโยบาย พลัดท้องถิ่นสำคัญมากในเรื่องการจัดการทรัพยากร เพราะในบริบทของสังคมในปัจจุบันจะมีปัญหาความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรค่อนข้างมาก และอย่างที่ผมได้กล่าวไปแล้ว ก็คือเรื่องของความขัดแย้งความหมายของสิทธิในทรัพยากรและการพัฒนา เพราะคนเรามักจะมองว่าทรัพยากรต้องให้ประโยชน์เฉพาะทางด้านอุตสาหกรรมหรืออะไรต่าง ๆ เหล่านี้ หรือประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่เราไม่ค่อยจะพูดถึงความหมายในเชิงที่มีต่อชีวิตหรือต่อสิทธิของคน เรามักจะคิดอย่างเดียวว่า เราต้องเน้นเศรษฐกิจเอาไว้ก่อน เพราะกลัวว่าถ้าเราจะไม่มาลงทุน ก็ว่ากันไป เราเอาเรื่องเศรษฐกิจมาพูด เหมือนกับเมื่อก่อนที่เคยพูดกันว่าเพื่อความมั่นคงของชาติ เดียวนี้ไม่ค่อยพูดแล้วเรื่องความมั่นคง แต่หันมาเน้นการทำเพื่อประโยชน์เศรษฐกิจของชาติแทนที่ ชาวบ้านเขาก็ถามเรียนะครับ ก็เสียสละเพื่อความมั่นคงมานาน และก็เสียสละเพื่อเศรษฐกิจของชาติมานาน แล้วชีวิตของฉันจะให้เป็นอย่างนี้บ้าง กลับไม่ค่อยมีใครพูดกัน การขัดแย้งความหมายเรื่องชีวิตและสิทธิกำลังเกิดขึ้นค่อนข้างมาก การวิจัยในเรื่องเหล่านี้จึงสำคัญมาก เพื่อจะได้เข้าใจมุมมองของคนกลุ่มต่าง ๆ ว่า พวกเขามองเรื่องเหล่านี้อย่างไร ไม่ใช่ยึดเอาความคิดของเราเป็นสาระนะแต่เพียงด้านเดียวมันคงจะทำให้การวิจัยท้องถิ่นนั้นไร้ผล

เรื่องของมุมมองจากชาวบ้านบ้าง อะไรบ้างก็นับเป็นส่วนสำคัญในองค์ประกอบของการวิจัยด้วย เพราะว่าอย่างที่เราได้กล่าวไปแล้วนะครับ สิทธิต่าง ๆ ในโลกปัจจุบันมักเป็นสิทธิเชิงซ้อน การ

จัดการก็ต้องเชิงซ้อน มุมมองก็ต้องเชิงซ้อนด้วย ที่ว่าซ้อนไม่ได้หมายความว่า ซ้อนไปเรื่อยเปื่อยนะครับ แต่หมายความว่า เราจะต้องให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ไม่ใช่เอาแต่ความหมายเชิงเศรษฐกิจอย่างเดียวก็ไม่ได้ ก็ต้องเอามิติของชีวิตผู้คนเข้าไปประกอบด้วย และไม่ใช่เอาความหมายของนักวิชาการอย่างเดียวก็ไม่ได้ ก็ต้องเอาความหมายของคนอื่นด้วย ความเข้าใจอย่างนี้จึงจะเรียกว่าเชิงซ้อน การมองเชิงเดียวจะเห็นเพียงด้านขาวกับดำ แต่เราจะเห็นพลวัตท้องถิ่นได้ ก็ต่อเมื่อเรานำเอามิติเชิงซ้อนเข้าไปประกอบการพิจารณาด้วย หมายความว่าเราจะต้องมองกลุ่มที่หลากหลายที่เกี่ยวข้องกันอยู่เหล่านั้นว่าคือกลุ่มอะไรบ้าง โดยจะต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแต่ละพื้นที่ไป ว่าแต่ละที่นั้นมีผู้ปฏิบัติการหรือกลุ่มชนหรือกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ อย่อย่างไรบ้าง

เมื่อพลวัตของท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตและสิทธิของผู้คนต่าง ๆ ค่อนข้างมาก เราจึงควรหันมามองดูคนในแต่ละพื้นที่ว่ามีวัฒนธรรมย่อยแตกต่างกันอย่างไร ทั้งคนจน คนชายขอบ คนจนในเมือง และคนกลุ่มอะไรต่าง ๆ อีกมากมาย แล้วคนพวกนี้มีปัญหาในเรื่องของความมั่นคงของชีวิตอย่างไร เพราะพวกเขาต้องเผชิญกับความเสี่ยงต่าง ๆ เช่น ปัญหาสุขภาพ และแรงงานพลัดถิ่น เดียวนี้เรื่องพวกนี้เราพูดกันเยอะแยะมาก แต่เรามีความเข้าใจไม่มากนัก เรื่องคุณภาพชีวิตและสิทธินี้มักจะแสดงออกได้มากขึ้น ผ่านเรื่องการเมืองของอัตลักษณ์ หมายความว่ากลุ่มคนต่าง ๆ จะต้องบอกตัวเองว่า เวลานี้คนเรามองไปไม่ค่อยเห็นคนนะ เพราะเมื่อคนเราพัฒนาไปพัฒนามากกลับกลายเป็นมนุษย์ล่องหนกันไปหมด เมื่อก่อนเราสามารถใช้คำที่คุ้นเคย เช่น คำเรียกว่าชาวบ้าน ชาวประมง ชาวอะไรต่าง ๆ แต่คนเราเดี๋ยวนี้เขาไม่ได้มีลักษณะอะไรที่ตายตัวอย่างเดียว คือมีลักษณะเป็นลูกผสมมากขึ้น เนื่องจากเราเคยใช้ความคิดเชิงเดียวกันมานาน พอเห็นคนเป็นลูกผสมหน่อยก็มองไม่ออก หรือมองไม่เห็นพวกเขา อาจจะเห็นตัวคน แต่ไม่เห็นตัวเขานั้นคือไม่รู้ว่าพวกเขาเป็นใคร หมายถึงมองไม่เห็นตัวตนของคนอื่นนั่นเอง เพราะไม่มีคำที่ใช้เรียกพวกเขาที่มีลักษณะลูกผสมหรือลักษณะก้ำกึ่งมากขึ้น

เราอาจจะเห็นคนก็จริง แต่เห็นเหมือนเป็นมนุษย์ล่องหน หมายความว่า คนไร้อัตลักษณ์ ไร้ความเป็นคน ในสาขาวิชาสี่ของผมนะคือ วิชามานุษยวิทยา ที่ผมเรียนมา เขาสอนผมน้อยอย่างหนึ่งที่สำคัญมาก ถ้าเราเห็นคนเป็นคนซะอย่างทุกอย่างจบหมด แต่ปัญหาของเราเวลานี้คือ เรามักเห็นคนเหมือนไม่ใช่คน ทำให้พวกเขาไร้สิทธิ เราเห็นคนแต่เรียกกันไปต่าง ๆ นานา เรียกชื่อนั้นชื่อนี้ซึ่งเรียกแล้วก็ไม่ได้ทำให้เราเกิดความเข้าใจพวกเขา เพราะเรียกเป็นต่างดาวบ้างละอะไรบ้างละ เรามอง คนแล้วไปใส่ร้ายป้ายสีพวกเขา ในภาษาวិชาการเรียกว่า การกักขังภาพลักษณ์ ผมไม่อยากจะภาษาวิชาการมากนักเดี๋ยวจะงงกันใหญ่ การกักภาพลักษณ์นี้หมายความว่า เราไปสร้างภาพลักษณ์ของคนอื่นให้ตายตัว ตัวอย่างเช่น ผมศึกษาชาวเขาที่เชียงใหม่ พบว่าคนเราพอเห็นชาวเขาปุ๊บก็เหมารวมเลยว่าเขาค้ายา ทั้ง ๆ ที่ชาวเขาเป็นได้ร้อยแปดอย่าง พวกที่ค้ายาอาจจะมีสักคน ๒ คน

ในขณะที่เราจับคนไทยค้ายา เราบอกชื่อนาย ก ค้ายา แต่พอจับชาวเขาได้ เราบอกว่ามั่งค้ายา เราใช้การมองแบบเหมารวมเอากันทั้งเผ่าเลย การมองแบบนี้เขาเรียกว่าการกักขังภาพลักษณ์ ด้วยการไปสร้างภาพให้ตายตัว จนทำให้เรามองไม่เห็นคนที่แท้จริง ก็เหมือนคนไทยก็มีคนเลวจำนวนหนึ่ง แต่เราบอกคนไทยเลว หรือบอกตำรวจเลว เราชอบพูดกันแบบนี้ ทั้ง ๆ ตำรวจดีก็มี ตำรวจเลวก็มี พวกชอบพูดแบบเหมารวมแบบนี้มีปัญหามาก เพราะทำให้เรามองไม่เห็นคน ทำให้เราไร้อัตลักษณ์ของตนเอง

สำหรับผู้ที่คนอื่นมองไม่เห็น พวกเขาจึงต้องพยายามลุกขึ้นต่อสู้ ด้วยการสร้างเครือข่ายต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่า เขาไม่ได้เป็นอย่างเช่นที่ถูกเหมารวมนั้นจริง ความพยายามช่วงชิงความหมายเหล่านี้จะไปช่วยเสริมสร้างขบวนการ หรือไปเสริมพลังวัดของท้องถิ่น ที่ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้ว ประเด็นที่ผมต้องการจะเน้นก็คือ การรวมตัวกันต่อสู้ไม่ใช่ท้องถิ่นดั้งเดิมอย่างเดียว เพราะบางทีเราพูดถึงท้องถิ่น เรามักจะนึกถึงแต่ท้องถิ่นดั้งเดิม ผมเน้นตรงนี้หลายครั้งแล้วนะครับ ท้องถิ่นที่ผมพูดไม่ได้หมายถึงท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมเท่านั้น แต่รวมทั้งท้องถิ่นที่สร้างอัตลักษณ์หรือตัวตนขึ้นมาใหม่ได้ ด้วยขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปรับอัตลักษณ์ และต่อรองสิทธิ เพื่อปรับตัวในการดำรงชีพ อย่างเช่น ชาวประมงเล็ก ที่ผมเคยไปศึกษา เขาก็ต่อสู้อย่างมากเลย เพราะว่าถูกไล่ที่ เดียวนี้ชายหาด เราบอกว่ามีไว้เพื่อนักท่องเที่ยวทั้งนั้น ชาวประมงเขายู่ม่วงก่อนตั้งนาน อยู่ดี ๆ ก็มีนโยบายกวาดต้อนพวกเขาให้ออกไปหมด พวกเขาจึงตั้งคำถามว่า ทำอย่างนี้ได้อย่างไร เห็นพวกเขาไม่ใช่คนหรืออย่างไร พวกเขาไม่มีสิทธิหรืออย่างไร เหมือนกับพวกเขาอยากจะต้องคำถามตั้ง ๆ ว่า "คนจนมีสิทธิไหมครับ ?" การมองข้ามความเข้าใจเช่นนี้จึงกลายเป็นต้นตอของปัญหามากมายตามมา

## สรุปส่งท้าย

เมื่ออัตลักษณ์และพลังวัดของท้องถิ่นนั้นขึ้นอยู่กับพลังในการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ ซึ่งต้องรวมตัวกันตามประเด็นปัญหา ท้องถิ่นจึงมักจะมีนัยของกลุ่มทางสังคมที่ก่อตัว และสร้างตัวตนกันขึ้นมาใหม่ ตามเงื่อนไขและบริบทที่กำลังเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบัน หรือสังคมร่วมสมัย พลังวัดท้องถิ่นที่เราใช้ในที่นี้อาจมีหลายรูปแบบ ทั้งเครือข่ายชนชั้นกลางในเมือง ที่เข้ามาต่อรองอัตลักษณ์ต่าง ๆ ในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเมือง บทบาทของกลุ่มต่าง ๆ อย่างเช่น บทบาทของกลุ่มประมงเล็กในการพัฒนา หรือกลุ่มผู้หญิงในการช่วงชิงพื้นที่การพัฒนา กลุ่มเหล่านี้ก็อาจจะจะเป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันผมก็ได้พยายามจะให้แนวทางเพิ่มเติมบางประการเท่าที่จะมีเวลา เพราะในอีกด้านหนึ่งก็ต้องเข้าใจด้วยว่า พลังท้องถิ่นนิยมในปัจจุบันอาจตกอยู่ภายใต้กระแสของการสร้างสินค้าวัฒนธรรมเพื่อขายการท่องเที่ยว ซึ่งก็อาจจะเข้าไปครอบงำท้องถิ่นให้เห็นวัฒนธรรมกลายเป็นเพียงสินค้ามากขึ้น จนไม่ได้มองวัฒนธรรมในเชิงที่เป็นการต่อสู้ต่อรองเพื่อคุณภาพชีวิต



ความเข้าใจลักษณะขัดแย้งกันเองของท้องถิ่นนี้เป็นสาระสำคัญ ที่ผมคิดว่า การนำเอาตัวช่วย หรือตัวเชื่อมต่าง ๆ ที่ผมได้หยิบยกขึ้นมาเป็นระยะ ๆ น่าจะมีส่วนช่วยปูพื้นให้ท่านทั้งหลายมองเห็นภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงได้ดีขึ้น ถ้าหากเราต้องการจะเข้าใจเรื่องของพลวัตท้องถิ่นในสังคมร่วมสมัยที่เป็นจริง เราก็ต้องยอมรับความเป็นจริง แล้วก็นองว่าความจริงนั้นซับซ้อน ไม่ใช่มองเชิงเดี่ยวหรือมองภาพดีต่างหรือเรื่องสมมุติว่าเป็นเรื่องจริง ซึ่งเราก็มักจะติดกับดักความคิดแบบคู่ตรงกันข้ามกันอยู่เสมอ ๆ มายาคติต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรค ที่ทำให้เรามองไม่เห็นพลวัตของท้องถิ่นทั้งสิ้น

เท่าที่ผมได้พยายามนำเสนอมุมมองและข้อคิดต่าง ๆ มา ในเวลาเท่าที่ผ่านมาแล้วนั้น ผมคิดว่าคงจะเป็นเวลาพอสมควรแล้ว ในเวลาสั้น ๆ อย่างนี้ ผมก็คงจะพูดได้พอหอมปากหอมคอเพียงเท่านี้ เพราะเรื่องสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้คงต้องใช้เวลาพูดกันทั้งวัน ในวันนี้จะมีเวทีอื่น ๆ ที่นำเอาความคิดต่าง ๆ จากประสบการณ์วิจัยโดยตรงมาพูดถึงกันเพิ่มเติมอีก ส่วนการบรรยายของผมในฐานะที่เป็นปาฐกถา นำ ก็คงจะเพียงเสนอแนะ ให้แนวทางและให้แนวคิด ทั้งที่เป็นข้อขัดแย้งหรือข้อถกเถียงสำคัญ ที่เป็นข้อถกอยู่ในวงการวิจัย ซึ่งเรายังก้าวข้ามปัญหาเหล่านี้ไปไม่ค่อยได้เต็มที่นัก ผมจึงหวังว่าประเด็นต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอมาแล้ว อาจจะเป็นข้อคิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ผมนำมาแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และเล่าสู่กันฟัง จากภาคเหนือสู่ภาคตะวันออก ขอขอบคุณมากครับ

---